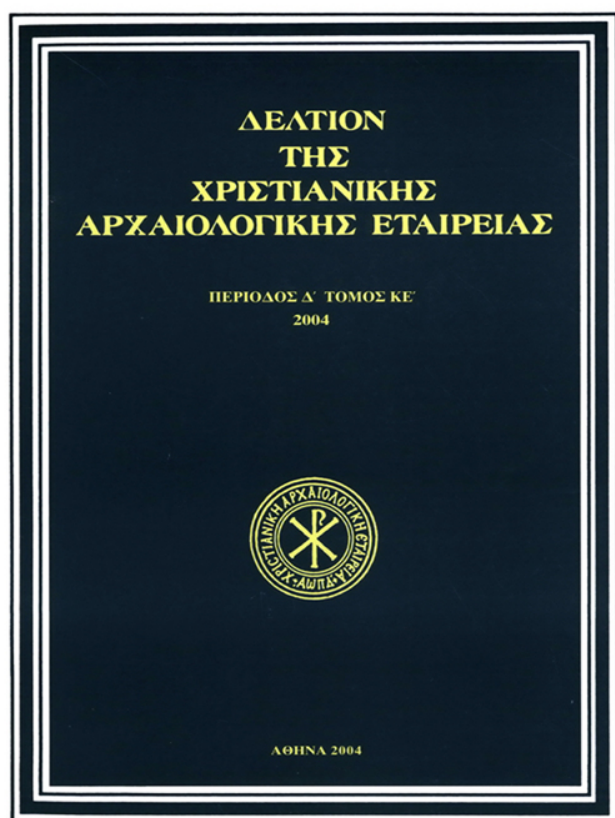

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 25 (2004)

Δελτίον ΧΑΕ 25 (2004), Περίοδος Δ'

Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων

Αφροδίτη ΠΑΣΑΛΗ

doi: [10.12681/dchae.416](https://doi.org/10.12681/dchae.416)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΑΛΗ Α. (2011). Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 25, 175–202. <https://doi.org/10.12681/dchae.416>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το καθολικό της μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση
Τρικάλων

Αφροδίτη ΠΑΣΑΛΗ

Τόμος ΚΕ' (2004) • Σελ. 175-202

ΑΘΗΝΑ 2004

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ ΣΤΗ ΔΕΣΗ ΤΡΙΚΑΛΩΝ*

Ἡ Δέση εἶναι μικρό ὄρεινό χωριό τοῦ Ἀσπροποτάμου Πίνδου (ὕψ. 1.040 μ.), στὰ δυτικά τοῦ νομοῦ Τρικάλων, σέ ἀπόσταση 65 χλμ. ἀπὸ τὰ Τρίκαλα¹.

Τριακόσια μέτρα βορειοανατολικῶς τῆς πλατείας, σέ ἀπομονωμένη καὶ δυσπρόσιτη θέση, στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ χωριοῦ (ὕψ. 1.100 μ.) μέ θέα πρὸς τὴν ἀπότομη χαράδρα στὸ νότο, βρίσκεται ἡ μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδας² (Εἰκ. 1). Εἶναι προσαρμοσμένη σέ ἐπικλινές ἔδαφος μέ πολύ ἔντονη κλίση, μέσα σέ δάσος ἀπὸ ὄξυές

καὶ ἔλατα. Ἀπὸ τὸ παλαιὸ συγκρότημα σώζεται μόνον τὸ καθολικὸ καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ περιβόλου μέ τὴν κεντρικὴ τοξωτὴ εἴσοδο.

Ἡ ἐπίπεδη ἔκταση πού περιβάλλει τὸ καθολικὸ εἶναι πολὺ μικρὴ. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ στοιχεῖο συμπεραίνουμε πὼς τὸ μοναστικὸ συγκρότημα εἶχε περιορισμένο μέγεθος. Ὁ χώρος κλείνεται ἀπὸ τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικά ἀπὸ τὴν ἀπότομη πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ μάλιστα ὑπάρχει κτισμένος ἀναλημματικὸς τοῖχος.

* Τὸ μνημεῖο παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ 22ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, βλ. Ἀ. Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἀγίας Τριάδας στὴν Δέση Τρικάλων, 22ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις εἰσηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 2002, 88-89. Ἐκφράζω τίς θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Τρίκης Κ.Κ. Ἀλέξιον, ὁ ὁποῖος μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ μελετήσω τὸ μνημεῖο.

1. Πρὸ βλ. ΜΕΕ, Θ', 65, λ. Δέσι. Στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου τοῦ 1336 καὶ στὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου Δ' τοῦ 1393 ἀναφέρεται τὸ τοπωνύμιο Δέση. Ἐξ αὐτοῦ ὁ Fr. Hild ὑποστήριξε ὅτι τὸ τοπωνύμιο ἀνήκει σέ χωριὸ πού βρισκόταν, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, 34 χλμ. δυτικῶς τῶν Τρικάλων, στὸν παλαιὸ δρόμο Τρικάλων-Ἄρτας διὰ μέσου τῆς Πύλης, βλ. Fr. Hild - J. Koder - Κ. Σπανός - Δ. Ἀγραφιῶτης, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία. Οἰκισμοὶ-τοπωνύμια-μοναστήρια-ναοὶ (μτφρ. ἀπὸ τὰ γερμανικά Γ. Παρασκευᾶς), Θεσσαλμ 12 (1987), 43. Ὁ Κ. Σπανός ὁμως, σέ νεότερη δημοσίευσή του, ἀντέκρουσε τὴν ἄποψη τοῦ Hild, ἰσχυριζόμενος ὅτι τὸ τοπωνύμιο πού ἀναφέρεται στὰ παραπάνω ἔγγραφα βρισκόταν κοντὰ στὸν Πυργετὸ τῶν Τρικάλων καὶ ὄχι στὴν Πίνδο, ὅπου τὸ σημερινὸ χωριὸ Δέση, τεκμηριώνει δὲ τὸν ἰσχυρισμὸ του παραθέτοντας ἀποσπάσματα τῶν ἐγγράφων στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ παραρρέοντα ποταμὸ πού ὀνομάζεται Πυργετός, βλ. Κ. Σπανός, Δεύτερο Συμπλήρωμα στὴ «Βυζαντινὴ Θεσσαλία» τῶν Fr. Hild - J. Koder - Κ. Σπανοῦ - Δ. Ἀγραφιῶτη, Θεσσαλμ 19 (1991), 151-152. Ἐπίσης βλ. Στ. Ἀριστάρχης, Ἐκθεσις ἐπὶ τῶν διαγωνισμάτων Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος 3 (1867), 37. L. Heuzey, Jugement synodal en faveur du couvent de la Panagia des Gr. Portes, REG 32 (1919), 310, 312 καὶ μτφρ. Θεσσαλμ 9 (1986), 205-206. F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des östlichen Reiches,

Μόναχο-Βερολίνο 1960, 4, αριθ. 2768 (ὅπου τὸ χρυσόβουλλο ἀνάγεται στὸ 1331). Φ. Δημητράκοπουλος, Τὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἀντωνίου Δ' (1393) γιὰ τὴν μονὴ τῶν Μεγάλων Πυλῶν, Δίπτυχα 2 (1980-1981), 107, 113-114. Δ. Σοφιανός, Τὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1336) ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα Παναγιάς), Τρικαλινά 9 (1989), 25 (μέ τὴ σωστὴ χρονολογία 1336).

Τὸ χωριὸ Δέση, στὸ ὁποῖο βρίσκεται τὸ μνημεῖο πού ἐξετάζουμε, ἀναφέρεται σέ προθέσεις καὶ κατάστιχα μονῶν καὶ σέ θεσσαλικά ἔγγραφα:

- Στὴν πρόθεση 39 τῆς μονῆς Δουσίκου (16ος-17ος αἰ.), στὸ φ. 58β, μεταξὺ τῶν θεσσαλικῶν οἰκισμῶν τῆς πρώτης γραφῆς (1530-1697) ὡς Χωρίον Δέση μέ 19 ἀφιερωτές, Κ. Σπανός, Ἡ ἀνέκδοτη πρόθεση 39 τῆς μονῆς τοῦ Δουσίκου (16ος-17ος αἰ.). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν θεσσαλικῶν οἰκισμῶν καὶ ὀνομάτων, Θεσσαλμ 20 (1991), 38, 71.

- Στὸ κατάστιχο 230 τῆς μονῆς Βαρλαάμ, στὰ φ. 3α, 17α καὶ 19α, μέ ἡμερομηνία καταστίχου ἀπὸ κατὰ μῆνα Ἰούλιον (1758), βλ. Κ. Σπανός, Οἱ οἰκισμοὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Σταγῶν στὸ κατάστιχο 230 τῆς μονῆς τοῦ Βαρλαάμ τὸ 1758, Θεσσαλμ 38 (2000), 286-287, 302. Ἀπὸ τὸ παραπάνω κατάστιχο ἀντλοῦμε τὴν πληροφορία ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1758 ἡ Δέση εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς 14 μεγαλύτερους οἰκισμοὺς τῆς Ἐπισκοπῆς Σταγῶν, μέ περισσότερες ἀπὸ 50 οἰκογένειες, Σπανός, ὁ.π., 277.

- Στὴν πρόθεση 291 τῆς μονῆς Βαρλαάμ (18ος αἰ. Ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἐγίνετο στὸ διάστημα 1758-1783). Τὸ κύριο μέρος τῆς προθέσεως (φ. 3β-10α) καλύπτουν τὰ ὀνόματα χωρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν. Ἡ Δέση ἀναφέρεται ὡς Χ(ω)ρ(ίον) Δέση στὸ φ. 8β μέ τρεῖς ἀφιερωτές, βλ. Κ. Σπανός, Ἡ ἀνέκδοτη πρόθεση 291 τῆς Μ. Βαρλαάμ (18ος αἰώνας). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν θεσσαλικῶν τοπωνυμίων καὶ ὀνομάτων, Θεσσαλμ 17 (1990), 52, 67.

- Στὴν πρόθεση 215 τῆς μονῆς Βαρλαάμ (1613/1614-19ος αἰ.), ὡς

Εικ. 1. Άγια Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Άποψη από νοτιοανατολικά.

χωριών δέση στην σ. 50, μεταξύ των θεσσαλικών οικισμών του 18ου-19ου αιώνα με έναν αφιερωτή, Κ. Σπανός, Οί θεσσαλικοί οικισμοί και τὰ ὀνόματα τῶν ἀφιερωτῶν τους στην πρόθεση 215 τῆς μονῆς τοῦ Βαρλαάμ 1613/1614-19ος αἰώνας, *Θεσσημ* 23 (1993), 108, 110 καὶ 24 (1993), 161.

- Σέ ἔγγραφο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (1818) μεταξύ δέκα χωριῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου, βλ. Κ. Σπανός, Πέντε θεσσαλικά ἔγγραφα (1815-1818) ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (γιά τὸ Τζελέπικο - Βαμπακιάτικο καὶ ἄλλα δοσίματα). Συμβολή στή μελέτη τῶν θεσσαλικῶν τοπωνυμίων, *Θεσσημ* 18 (1990), 102, 106, 116-117. Στό τέταρτο ἔγγραφο περιλαμβάνεται μία διαταγή μέ ἀριθμό 439 (960)/25-2-1818, πού φέρει τή σφραγίδα τοῦ βεζύρη Βελῆ Πασᾶ, συντάχθηκε στὸν Τύρναβο καὶ δόθηκε στὸν Μερσὶν Κοπρεντζή, προκειμένου νά καταμετρήσει τὰ κοπάδια δέκα χωριῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ νά εἰσπράξει τὰ δοσίματα.

- Σέ κώδικα (ΜΤ 28, Γενέθλιον ἐκκλησιῶν τῆς Δέσης) τῆς μονῆς Δουσιόκου, στὸν ὁποῖο περιέχονται πληροφορίες γιὰ τοὺς ναοὺς τῆς Δέσης, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἀγία Τριάδα, βλ. Φ. Δημη-

τρακόπουλος, Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσιόκου, *ΕΕΣΤΜ* 5 (1974-75), 403-426 καὶ εἰδικῶς 423: *Ἔτος 1798 ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων ὁ νεόκτιστος καὶ νεοϊστόριτος ναὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίας / Τριάδος Δέσης δι' ἐξόδων τοῦ κυρίου / Γεωργίου Χατζηπέτρου ἐκ Βιτερνίκου.*

2. Μέ τὸ Β.Δ. τῆς 8-7-1886 (ΦΕΚ 184Α, 11-7-1886, σ. 615) ἡ μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδας Δέσης (τ. Δήμου Ἀθαμάνων), μαζί μέ τίς μονές τῆς Παναγίας στό Γαρδίκι (τ. Δήμου Ἀθαμάνων) καὶ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς στό Νεραῖδοχωρι (τ. Δήμου Αἰθίων), ἐνώθηκαν μέ τή μονή τοῦ Προφήτη Ἡλία Πύρρας (τ. Δήμου Αἰθίων) καὶ ἀποτέλεσαν, μαζί μέ τὰ κτήματά τους, μετόχια τῆς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία. Μέ τὸ Β.Δ. τῆς 21-3-1932 (ΦΕΚ 95Α/29-3-1932, σ. 647) ἡ μονὴ Πύρρας καὶ τὰ μετόχια της συγχωνεύθηκαν μέ τή μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου στήν Γκούρα τῆς Πύλης. Τό 1950 τὰ ἱερά λείψανα πού κατεῖχε ἡ μονή μεταφέρθηκαν στή Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ἐνῶ τό 1955-1956 μεταφέρθηκαν ἐδῶ ὀγδόντα δύο βιβλία καὶ χειρόγραφα ἀπὸ τή μονή τῆς Δέσης. Ἡ μονή τῆς Ἀγίας Τριάδας διαλύθηκε τό 1953. Τελευταῖος ἡγούμενος ἦταν ὁ Δωρό-

Ἀπό τὴν ἀνατολική πλευρά ὑπάρχει κατωφέρεια³. Στὸ σημεῖο αὐτὸ καταλήγει στενὸς χωματόδρομος μέτριας βατότητας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο γίνεται ἡ προσπέλαση στὴ μονή. Στὸ κάτω μέρος τοῦ δρόμου προσπελάσεως (πρὸς τὰ ἀνατολικά) βρίσκεται τὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ.

Περιγραφή τοῦ ναοῦ

Τὸ καθολικὸ εἶναι ναὸς σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος, τῆς παραλλαγῆς τῶν σύνθετων τετρακίονων μὲ διώροφο νάρθηκα στὰ δυτικά (Εἰκ. 2). Ὁ κατὰ μῆκος ἄξονας τοῦ κυρίου ἔχει ἀπόκλιση 5° πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Ἡ χάραξη εἶναι σχεδὸν ἀκριβῆς. Οἱ γενικὲς διαστάσεις εἶναι 8,70×15,85 μ. χωρὶς τὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ. Στὸ ὀρθογώνιο τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ προσκολλᾶται ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ τι μικρότερη τοῦ ἡμικυκλίου ἐσωτερικῶς (χορδὴ 2,35 καὶ βέλος 1,10 μ.) καὶ πεντάπλευρη ἐξωτερικῶς καὶ καταλαμβάνει τὰ 43/100 τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ θεωρήσουμε τὴν κόγχη ἐπτάπλευρη μὲ ἐξαιρετικῶς μειωμένο (0,15 μ.) τὸ μῆκος τῶν ἀκραίων πλευρῶν. Τὸ μῆκος τῶν ὑπόλοιπων πλευρῶν ποικίλλει ἀπὸ 0,80 ἕως 1 μ. Ἡ κόγχη ἐξέχει κατὰ 1,15 μ. τοῦ ὀρθογωνίου τῆς κατόψεως. Οἱ κόγχες τῶν παραβημάτων εἶναι ἡμικυκλικές μὲ διάμετρο 0,90 μ. καὶ ἐγγράφονται στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Στὸ ἱερό Βῆμα ὑπάρχουν ἀκόμη μία, ὑπερημικυκλικὴ σὲ κάτοψη, κόγχη ἐγγεγραμμένη στὸ πάχος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς προθέσεως μὲ διάμετρο 0,70 καὶ βέλος 0,45 μ. καὶ μία ὀρθογωνικὴ διαστ. 0,40×0,65 μ., μετασκευασμένη σὲ ἐρμάριο.

Ἐνα ζευγὸς πεσσῶν διατομῆς 0,60×0,60 μ. σὲ ἀπόσταση 1,90 μ. ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ζευγὸς κίωνων ὀροθετεῖ τὸ Ἱερό. Μπροστὰ ἀπὸ αὐτοὺς ὑψώνεται ξυλόγλυπτο τέμπλο. Τὸ ἱερό Βῆμα εἶναι τριμερές. Ὁ χωρισμὸς του σὲ τρία διαμερίσματα ἐπιτυγχάνεται μέσῳ τῆς θολοδομίας μὲ τὴ διαφοροποίησιν τῆς καλύψεως τους καὶ κυρίως μὲ

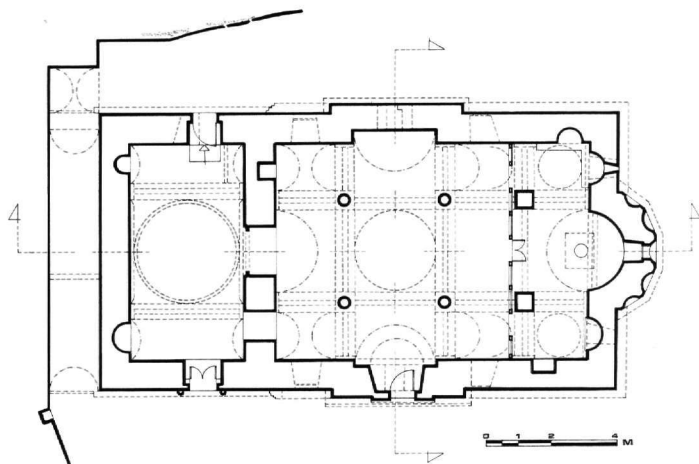
δύο ἐγκάρσια τόξα, τὰ ὁποῖα στηρίζονται πρὸς τὰ ἀνατολικά στὰ μέτωπα τοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς κόγχης καὶ πρὸς τὰ δυτικά στοὺς δύο πεσσούς. Τὰ τόξα ἔχουν διάμετρο 1,65 μ. καὶ ὕψος κλείδας 4,75 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο.

Τὸ δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ βρίσκεται 0,10 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἀναβαθμὸς σολέα δὲν ὑπάρχει. Ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ Βήματος ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ἀγία Τράπεζα, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ κυλινδρική λίθινη βάση διαμέτρου 0,40 μ. καὶ ὕψους 0,85 μ. καὶ ὀρθογωνικὴ πλάκα διαστ. 0,90×1,10 μ., τοποθετημένη ἐπάνω στὴ βάση, ἔκκεντρα πρὸς τὰ δυτικά. Τὸ κυρίως Ἱερό καλύπτεται μὲ ἡμικυλινδρικό θόλο-προέκταση τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ (Εἰκ. 3). Τὰ παραβήματα, χώροι ὀρθογωνικοὶ σὲ κάτοψη πού ἀπέχουν ἐλάχιστα τοῦ τετραγώνου (1,45×1,65 μ.), καλύπτονται μὲ τυφλὲς ἡμισφαιρικὲς ἀσπίδες (διαμ. 1,30 μ. καὶ ὕψους κλείδας 5,40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο) πού φέρονται ἀπὸ σφαιρικὰ τρίγωνα. Οἱ ἀσπίδες εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ λαξευτὸ πωρόλιθο. Ἡ κόγχη τοῦ κυρίως ἱεροῦ Βήματος εἶναι λίγα ἑκατοστὰ στενότερη ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ καὶ καλύπτεται μὲ τεταρτοσφαίριο πού βρίσκεται χαμηλότερα. Ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ στὰ παραβήματα γίνεται ἀπὸ τοξωτὲς εἰσόδους στοὺς ἐγκάρσιους τοίχους πού ἐνώνουν τοὺς πεσσούς μὲ τὸν βόρειο καὶ τὸν νότιο τοῖχο ἀντιστοιχῶς.

Στὴν κεντρικὴ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ ἀνοίγεται ἓνα παράθυρο μὲ μικρὴ διεύρυνση πρὸς τὰ μέσα. Ἐνα σχισμοειδὲς ἄνοιγμα, πού ἐπίσης διευρύνεται πρὸς τὰ μέσα, διατυπᾷ τὴν κόγχη τῆς προθέσεως. Ἡ κόγχη τοῦ διακονικοῦ στερεῖται φωτιστικοῦ ἀνοιγματος. Ὁ φωτισμὸς τοῦ Ἱεροῦ συμπληρώνεται μὲ δύο ὀρθογωνικά παράθυρα στὰ μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ὑπεράνω τῶν κογχῶν τῶν παραβημάτων καὶ ἓναν κυκλικὸ φεγγίτη στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ τυμπάνου τῆς κεντρικῆς κόγχης, 0,40 μ.

θεὸς ἀπὸ τὴ Μεσοχώρα, πού ἐκτελοῦσε καὶ χρὴ ἐιρέως στὴ Δέση (Δ. Καλούσιος, Πύρρα - Δέση - Ἅγιος Νικόλαος - Δροσοχώρι - Γαρδίκι. ἐφημ. *Τρικαλινὰ Νέα*, φ. 13/29-4-1988, σ. 3. Ὁ ἴδιος, *Μεσοχώρα 1991-1992*, Τρίκαλα 1992, 91-113. Ὁ ἴδιος, Ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Παναγίας στὸ Γαρδίκι Τρικάλων, *Θεσσημ* 30 (1996), 142-143. Τρ. Παπαζήσης, Πολιτιστικὸς-τουριστικὸς ὁδηγὸς ἐπαρχίας Τρικάλων, *Τρικαλινὸ Ἡμερολόγιο* 15 (1996), 310-311). Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς μονῆς ἐρειπώθηκαν καὶ καταστράφηκαν ὅλα τὰ κτίρια πλὴν τοῦ καθολικοῦ. Πὰ τὰ κειμήλια τῆς μονῆς βλ. Δ. Καλούσιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα ΣΤ*, *Τρικαλινὰ* 13 (1993), 192-193, 218. 3. Τὸ μνημεῖο δὲν εἶναι τελειῶς ἀγνωστο. Τὸ ἀναφέρουν διάφοροι

ἐρευνητές: Θ. Νημᾶς, *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος - Χάσια (Γεωγραφία - ἱστορία - μνημεῖα - τουρισμός)*, Θεσσαλονίκη 1987, 240. Καλούσιος, Πύρρα - Δέση - Ἅγ. Νικόλαος - Δροσοχώρι, Γαρδίκι, ὁ.π. (ὑποσημ. 2). Ὁ ἴδιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα*, *Θεσσημ* 20 (1991), 129-160 σποράδην. Ὁ ἴδιος, *Τρικαλινὰ Σύμμεικτα ΣΤ*, ὁ.π. (ὑποσημ. 2), 174-225 σποράδην, Παπαζήσης, ὁ.π., 310-314. Τὸ καθολικὸ, ὅπως τὰ περισσότερα μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς, δὲν ἔχει μελετηθεῖ. Μόνον οἱ ἐπιγραφές καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα ἀπασχόλησαν κατὰ τὸ παρελθὸν τοὺς μελετητές. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ εἶναι ἐλάχιστες. Ἐξ ἄλλου τὰ ἀρχεῖα τῆς δυστυχῶς δὲν σώζονται.

Εἰκ. 2. Ἁγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Κάτοψη.

κάτω ἀπὸ τὸ γεῖσο. Ὁ κυκλικὸς φεγγίτης ἐσωτερικῶς εἶναι ὀρθογωνικὸς⁴.

Ὁ χώρος τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι ἓνα ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο μὲ ἐσωτερικὲς διαστάσεις 7,25×6,70 μ. Οἱ κατὰ μῆκος τοῖχοι του, στίς ἀπολήξεις τῶν ἐγκάρσιων κεραίων ἐμφανίζουν ὀρθογωνικὲς ὑποχωρήσεις λίγων ἑκατοστῶν πρὸς τὰ ἔξω, 0,40 μ. πρὸς βορρᾶν καὶ 0,20 μ. πρὸς νότον. Αὐτὲς οἱ δύο ὀρθογωνικὲς σὲ κάτοψη προεξοχές, πού εἶναι ἰσοπλατεῖς μὲ τίς ἐγκάρσιες κεραῖες, θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ὡς ἀτελὲς μορφὴ χορῶν, καθὼς μάλιστα καλύπτονται μὲ ἡμικυλίνδρους, ἐκφυλισμένους σὲ τόξα πλάτους 0,40 καὶ 0,20 μ. ἀντιστοιχῶς, τῶν ὁποίων οἱ κλεῖδες βρίσκονται σὲ ὕψος 6,35 μ., δηλαδή 0,30 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τίς κλεῖδες τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ (6,65 μ.) (Εἰκ. 4).

Ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ κεραία τοῦ σταυροῦ ἔχουν μῆκος 1,80 μ. Ἡ ἀνατολικὴ ὁμως ἐπιμηκύνεται κατὰ 2,30 μ. ἀκόμη, ὥστε νά στεγάζει καὶ τὸ κυρίως ἱερό Βῆμα, στηριζόμενη καὶ στὸ ζευγὸς τῶν πεσσῶν. Ἡ βόρεια καὶ ἡ νότια κεραία ἔχουν μῆκος 1,45 μ. χωρὶς νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη οἱ ὀρθογωνικὲς προεξοχές. Ἐτοὶ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα ἔχουν διαστάσεις 1,80×1,45 μ. καὶ ὁροθετοῦνται ἀπὸ ἡμικυκλικὰ τόξα πλάτους 0,60 μ. καὶ

ὑψους κλείδας ἀπὸ τὸ δάπεδο 4,82 μ. τὰ κατὰ τὸν διαμήκη ἄξονα καὶ 4,65 μ. τὰ κατὰ τὸν ἐγκάρσιο. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται μὲ κατὰ μῆκος ἡμικυλίνδρους. Στοὺς ἡμικυλίνδρους καλύψεως τῶν ἀνατολικῶν γωνιαίων διαμερισμάτων παρατηρεῖται μία ἀσάφεια ὡς πρὸς τὴν πρὸς τὰ ἀνατολικά ἀπόληξή τους, ἢ ὅποια διαμορφώνεται ὡς μισὸ φουρνικό.

Στὸ σημεῖο διασταυρώσεως τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ ὑψώνεται ὁ σχετικῶς μικρὸς διαμέτρου (2,45 μ.) τροῦλλος, ὁ ὁποῖος ἔχει κυλινδρικό τύμπανο, κάλυψη δὲ ἡμισφαιρικὴ (ὑψὸς κλείδας 10,50 μ.) ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Φέρεται ἀπὸ τίς τέσσερις ἡμικυλινδρικές καμάρες τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ (ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ μέσῳ ἡμικυκλικῶν τόξων) μὲ τὴν παρεμβολὴ σφαιρικῶν τριγώνων, χωρὶς μείωση τῆς διαμέτρου του σὲ σχέση μὲ τὸν στεγασζόμενο χώρο, τοῦ ὁποῖου οἱ διαστάσεις εἶναι 2,45×2,45 μ. Ὁ τροῦλλος φέρει τέσσερα στενόμετρα τοξωτὰ παράθυρα καὶ εἶναι ἐπιχρισμένος ἐξωτερικῶς.

Οἱ κίονες εἶναι κυκλικοὶ σὲ κάτοψη μὲ διάμετρο 0,40 μ., διαμορφωμένοι μὲ λαξευτοὺς λίθινους σπονδύλους ἐναλλάξ ἀνοιχτοῦ καὶ σκούρου χρώματος, πού στηρίζονται ἀπ' εὐθείας στὸ δάπεδο, χωρὶς τὴν παρεμβολὴ βάσεως. Στέφονται μὲ ἀπλῆς μορφῆς κιονόκρανα χωρὶς ἄβακα καὶ ἐπίθημα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν κυκλικὴς διατομῆς κίονα στὸ ἀπλό κιονόκρανο, πού ἔχει τετράγωνη διατομή, γίνεται μὲ καμπύλη ἀπότμηση τῶν τεσσάρων γωνιῶν.

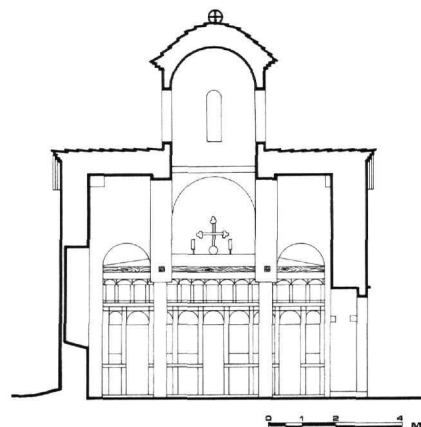
Ὁ φωτισμὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐπιτυγχάνεται μὲ ἑξὶ παράθυρα, ἀνὰ τρία στὸν βόρειο καὶ στὸν νότιο τοῖχο καὶ ἐνισχύεται μὲ τὰ τέσσερα παράθυρα στὸ τύμπανο τοῦ τροῦλλου. Τὰ παράθυρα τῶν ἐπιμήκων τοίχων, κατὰ τὴν κατασκευαστικὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ἔχουν τοὺς σταθμοὺς συγκλίνοντες πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὴν ποδιά ἐντονα κεκλιμένη πρὸς τὰ μέσα γιὰ τὴν καλύτερη διάχυση τοῦ εἰσερχόμενου φωτός, μὲ ἐξαίρεση ἐκεῖνα πού ἀνοίγονται στίς ὀρθογωνικὲς προεξοχές. Οἱ σταθμοὶ τῶν τελευταίων εἶναι κάθετοι στὰ πρόσωπα τῶν τοίχων. Τὰ παράθυρα, πού εἶναι ἀρκετὰ μεγάλα, ἔχουν μεταλλικά κουφώματα καὶ ἀσφαλίζονται σήμερα μὲ φράγματα

4. Κυκλικὸ φεγγίτη στὴν ἴδια θέσι ἔχουμε καὶ στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σιαμᾶδων Καλαμπάκας (προσωπικὴ παρατήρηση). Συνήθως ὁμως στὴν περιοχὴ κυκλικὸς φεγγίτης ἀνοίγεται στὸ τύμπανο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπάνω ἀπὸ τὴ στέγη τῆς κόγχης, ὅπως συμβαίνει στὸν Προφήτη Ἡλία καὶ στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Χαλίκι, στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὸ Κακοπλεύρι, στὸν Ἅγιο Ἀθανά-

σιο στὴν Καλλιθέα, στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ, στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Ριζαριό, στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραῖδοχώρι (προσωπικὲς παρατηρήσεις). Στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὴ Βασιλικὴ Καλαμπάκας καὶ στὴ Ζωοδόχο Πηγὴ στὴν Παναγίτσα Τρικάλων στὴ θέσι αὐτὴ ὑπάρχει παράθυρο ὀρθογωνικοῦ σχήματος (προσωπικὲς παρατηρήσεις).

Εἰκ. 3. Ἁγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Τομή κατὰ μῆκος.

Εἰκ. 4. Ἁγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Ἐγκάρσια τομή.

ἀπὸ μεταλλικὰ κιγκλιδώματα. Ἀναλόγως μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ, τὰ παράθυρα εἶναι ἀρκετὰ καὶ μεγάλων διαστάσεων, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ χώρος νὰ φωτίζεται ἱκανοποιητικῶς. Ἀντιθέτως ὁ τρούλλος φωτίζεται ἀνεπαρκῶς ἀπὸ τὰ τέσσερα παράθυρα.

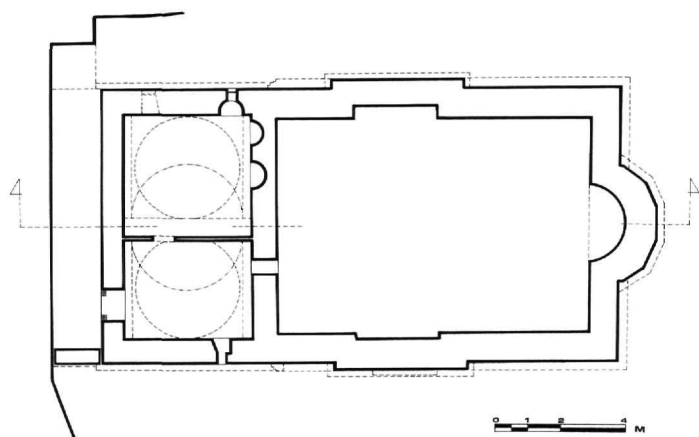
Ὁ νάρθηκας εἶναι ἰσοπλατῆς μὲ τὸν κυρίως ναὸ ἀλλὰ πολὺ μικροῦ μήκους (3,45 μ.). Χωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ μὲ ἐγκάρσιο τοῖχο πάχους 1 μ. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν δύο χώρων γίνεται μὲ ἀξονικά τοποθετημένη ὀρθογωνική, δίφυλλη θύρα, νοτίως τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ὀρθογωνικὸ παράθυρο γιὰ ὀπτική ἐπαφή καὶ βορείως κόγχη ὀρθογωνικῆς διατομῆς πρὸς τὴν πλευρά τοῦ κυρίως ναοῦ, πιθανῶς ὁμοιο παράθυρο μὲ τὸ νότιο, πού τειχίσθηκε σὲ μεταγενέστερους χρόνους. Τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα βρίσκεται μία βαθμίδα ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ κυρίως ναοῦ. Δύο ὑπερῆμικυκλικές κόγχες ἀνοίγονται στὰ ἄκρα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ πρὸς τὴν πλευρά τοῦ νάρθηκα. Στὸν νότιο τοῖχο, ἔκκεντρα πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἀνοίγεται θύρα. Ἀνάλογη θύρα ἀνοίγεται καὶ στὸν βόρειο τοῖχο. Ὑπεράνω τῆς βόρειας θύρας ὑπάρχει παράθυρο πού διευρύνεται κατὰ τὸν δυτικὸ σταθμὸ πρὸς τὰ μέσα. Τὸ μοναδικὸ αὐτὸ φωτιστικὸ ἄνοιγμα δέν ἐπαρκεῖ γιὰ τὸν φωτισμὸ τοῦ νάρθηκα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελῶς σκοτεινὸς ὅταν κλείσουν καὶ οἱ δύο θύρες. Στούς ναοὺς συνήθως τὰ βόρεια ἀνοίγματα ἀποφεύγονται γιὰ λόγους κλιματολογικοῦς. Κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει ἐδῶ, διότι ἡ βορεινὴ πλευρὰ προστατεύεται ἀπὸ τὸ πρανὲς τοῦ βουνοῦ, τὸ ὁποῖο ὑψώνεται μπροστὰ τῆς σὲ μικρὴ ἀπόσταση.

Οἱ θόλοι τοῦ νάρθηκα διαφοροποιοῦνται σὲ σχέση μὲ τὸν ὑπόλοιπο ναό. Ἔτσι τονίζεται καὶ ἡ διαφορετικὴ λειτουργία του. Ὁ ἐσωτερικὸς χώρος διαρθρώνεται σὲ τρία μέρη μέσφ δύο ἐνισχυτικῶν τόξων ἐγκάρσιων στὴ

μεγάλῃ διάστασι τοῦ νάρθηκα, πού πατοῦν σὲ μικροὺς προβόλους στὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο. Τὰ δύο ἐνισχυτικὰ τόξα ὑποβαστάζουν χαμηλωμένο ἡμισφαιρικό θόλο (ἀσπίδα) στὸ κεντρικὸ τμήμα⁵. Τὰ ἄκρᾳ τμήματα καλύπτονται μὲ ἐγκάρσιους στὴ μεγάλη διάσταση τοῦ νάρθηκα θόλους, μικρότερους τοῦ ἡμικυλίνδρου. Ἡ ἀσπίδα (ὕψος κλείδας 4,45 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ νάρθηκα) φέρεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο ἐγκάρσια τόξα, καὶ ἀπὸ τοὺς δύο τοίχους, τὸν ἐνδιάμεσο καὶ τὸν δυτικὸ, μὲ τὴ μεσολάβηση προεχόντων τόξων μικροῦ πλάτους (0,10 μ.). Εἶναι ἀπλῆς καμπυλότητος, μολonoτί ὁ τρόπος ἀγιογραφήσεώς του σὲ ὀριζόντιες ζώνες πού χωρίζονται ἀπὸ δακτυλίους δίνει τὴν ἐντύπωση πολλῆς καμπυλότητος. Οἱ κλεῖδες τῶν ἐγκάρσιων τόξων βρίσκονται σὲ ὕψος 3,70 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἐνῶ ἡ γένεση τῆς ἀσπίδας σὲ ὕψος 3,95 μ. Ἡ ζώνη ἀνάμεσα στὴ γένεση τῆς ἀσπίδας καὶ τὰ σφαιρικά τρίγωνα καλύπτεται μὲ κοσμητὴ ὀρθογωνικῆς διατομῆς.

Δυτικῶς τοῦ νάρθηκα, μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου καὶ τοῦ πρὸς τὰ δυτικὰ ἀναλημματικοῦ λιθόκτιστου τοίχου, ὑπάρχει στενὸς διάδρομος (διαβατικὸ) πού ὁδηγεῖ πρὸς τὴ βορεινὴ αὐλή. Καλύπτεται μὲ ἡμικύλινδρο καὶ στὴ βορεινὴ πλευρὰ ἀπολήγει σὲ ἄνοιγμα μὲ χαμηλωμένο τόξο χωρὶς κούφωμα. Ἡ στοὰ αὐτὴ κατασκευάστηκε μεταγενέστερα μαζί με τὸν ὑπερκείμενο τοῖχο, ἴσως γιὰ νὰ ἀντιστηρίξει τὸ πρανὲς τοῦ βουνοῦ.

5. Πὰ χαμηλωμένους τρούλλους καὶ ἐνιαῖες στεγάσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατία βλ. Δ. Πορτελάνος, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὸ Χορευτό Πηλίου, *Ἐκκλησιολογία* 2, 173-174 καὶ σημ. 42, σ. 176. Γ. Κίζης, Ἡ μονὴ Σουρβιάς στὸ Πήλιο, *Ἐκκλησιολογία* 3, 165, εἰκ. 13.

Εἰκ. 5. Ἁγία Τριάδα στὴ Δέση Τρικάλων. Κάτοψη ὁρόφου.

Ὁ ἡμικύλινδρος πού καλύπτει τὴ στοά πατεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικά μὲν στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα καὶ πρὸς τὰ δυτικά στὸν λιθόκτιστο τοῖχο πού συγκρατεῖ τὸ πρᾶνές τοῦ βουνοῦ. Τὸ δάπεδο τῆς στοᾶς εἶναι ἀπὸ φυσικὸ χῶμα. Ὑπεράνω αὐτῆς ὑπάρχει ἀκομψή προσθήκη. Ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνειά του ὑπάρχει ὄροφος τῶν κατηχουμένων πού περιλαμβάνει δύο ἀνισοπλατεῖς χώρους (Εἰκ. 5). Πρὸς βορρᾶν βρίσκεται νεκρὸ παρεκκλήσιο ἀφιερωμένο στοὺς Ταξιάρχες Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (ἡ μνήμη τους τιμᾶται στίς 8 Νοεμβρίου) καὶ πρὸς νότον χώρος ὅπου, κατὰ τὴν τοπικὴ παράδοση, λειτουργοῦσε κρυφὸ σχολεῖο. Ἡ πρόσβαση γίνεται ἀπὸ ἡμιπυλαῖο προθάλαμο πού βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ διαβατικὸ, μέσῳ χαμηλῆς θύρας στό νότιο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ τοῖχου. Στὸ μέσον τοῦ ὁρόφου ὑπάρχει ἐγκάρσιο ἐνισχυτικὸ τόξο πλάτους 0,60 μ. Ἡ γένεσή του βρίσκεται σὲ ὕψος 0,78 μ. καὶ ἡ κλεῖδα 2,20 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο. Μπαγδατότοιχος πάχους 0,15 μ. χωρίζει στὰ δύο τὸν ὄροφο. Ἡ εἴσοδος στό παρεκκλήσιο βρίσκεται στὸν διαχωριστικὸ τοῖχο, ἔκκεντρα πρὸς τὰ δυτικά. Τὰ δύο διαμερίσματα τετραγωνίζονται μέ παρεμβολὴ ἀψιδωμάτων πλάτους 0,20 μ. σὲ ἐπεξοχὴ κατὰ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ καὶ καλύπτονται μέ ἀσπίδες μικρότερες τοῦ ἡμισφαιρίου. Ἡ κάθε ἀσπίδα (γένεση σὲ ὕψος 2,15 μ., κλεῖδα σὲ ὕψος 3,40 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο) φέρεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο πλευρικὸ τοῖχο καὶ τὸ ἐγκάρσιο τόξο καὶ ἀφ' ἑτέρου

ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο μέ τὴν παρεμβολὴ ἀβαθῶν τόξων, τὰ ὁποῖα ὁμως περιορίζουν ἐλάχιστα τὴ διάμετρο τῶν ἀσπίδων σὲ σχέση μέ τὸν στεγαζόμενο χώρο. Ἡ μεταφορὰ τῶν φορτίων τῶν ἀσπίδων στὰ ὑποκείμενα φέροντα στοιχεῖα (τοῖχοι-τόξα) γίνεται μέσῳ ἐκφυλισμένων σφαιρικῶν τριγώνων πού τείνουν νά γίνουν ἐπίπεδα. Ἀπὸ τὰ τόξα πού φέρουν τὸν θόλο τοῦ παρεκκλησίου, τὸ νότιο, πλάτους 0,50 μ., ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δάπεδο. Τὸ ἀνατολικὸ καὶ τὸ δυτικὸ τόξο, πλάτους 0,20 μ., ἀρχίζουν ὡς πρόβολοι ἀπὸ ὕψος 0,85 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἀντιστηριζόμενοι πρὸς νότον στό νότιο (ἐγκάρσιο) τόξο καὶ πρὸς βορρᾶν στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ παρεκκλησίου⁶.

Τὸ παρεκκλήσιο εἶναι μονόχωρος ναός. Τὸ ἱερό Βῆμα ὁροθετεῖται μόνον μέ τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο, ἐνῶ τὸ δάπεδο καὶ ἡ κάλυψη εἶναι ἐνιαῖα. Στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἀνοίγονται δύο ἰσοδύναμες, ἡμικυκλικῆς διατομῆς, κόγχες (διαφορὰ διαμέτρων 0,05 μ.), τοῦ Ἱεροῦ –0,30 μ. ἔκκεντρα πρὸς νότον– καὶ τῆς προθέσεως. Ἀνάμεσά τους ἀνοίγεται φεγγίτης πλάτους 0,25 μ. πού βλέπει πρὸς τὸν χώρο τοῦ κυρίως ναοῦ. Στὸ πάχος τοῦ βόρειου τοίχου τῆς προθέσεως ἀνοίγεται μικρὴ, ὑπερημικυκλικὴ κόγχη πού διατρυνπᾶται ἀπὸ φωτοσχιμῇ. Ὁ χώρος φωτίζεται ἀκόμη ἀπὸ ἓνα παράθυρο στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ, πού διευρύνεται πρὸς τὰ μέσα μόνον κατὰ τὸν ἀνατολικὸ σταθμὸ.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ πρώτου διαμερίσματος τῶν κατηχουμένων ἀνοίγεται μικρὸ παράθυρο γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μέ τὸν χώρο τοῦ κυρίως ναοῦ στό ἰσόγειο. Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἴδιου χώρου, ἔκκεντρα τοποθετημένη πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὑπάρχει σχισμὴ σταθεροῦ πλάτους 0,40 μ. κατὰ τὸ ἔξω ἥμισυ τῆς τοικοποιίας, διευρυνόμενη σὲ πλάτος 0,50 μ. στό ἔσω ἥμισυ αὐτῆς, γιὰ νά διευκολύνει τὴ διάχυση τοῦ φωτός στό ἐσωτερικὸ καὶ νά ἐξαερίζεται ὁ χώρος.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὁρόφου ἐσωτερικῶς εἶναι ἐπιχρισμένοι, στεροῦνται ὁμως τοιχογραφικοῦ διακόσμου. Καὶ τὰ δύο διαμερίσματα, λόγῳ ἐλλείψεως ἱκανοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἐπιφάνειας ἀνοιγμάτων, εἶναι ὑποφωτισμένα.

Ἀνάμεσα στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ καὶ τὸν παράλληλο πρὸς αὐτόν τοῖχο πού συγκρατεῖ τὸ πρᾶνές τοῦ βουνοῦ, ὑπάρχει στενὴ αὐλὴ. Στενὴ, ὑπαίθρια λίθινη κλίμακα κατὰ μῆκος καὶ σὲ ἐπαφὴ πρὸς τὸν ἀναλημ-

6. Παρόμοιες κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες τόξων καὶ προβόλων θὰ συναντήσουμε στό παρεκκλήσιο τοῦ Προδρόμου στό Μεγάλο Μετέωρο (ἡ θολωτὴ φάση περὶ τὸ 1786 καὶ πρὸ τοῦ 1797),

Πλ. Θεοχαρίδης, Τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Προδρόμου στό Μεγάλο Μετέωρο, *Ἐκκλησίες* 1, 123, καὶ εἰκ. 9 καὶ 11.

ματικό τοίχο οδηγούσε στον ὄροφο. Ἡ κλίμακα σήμερα ἔχει καταπέσει καί τὰ κατακρημνίσματα σκεπάζονται ἀπό πυκνή βλάστηση. Ἡ αὐλή ἐξυπηρετοῦσε τήν πρόσβαση ἀπό τόν δρόμο πρὸς τήν κλίμακα ἀνόδου στον ὄροφο. Ἡ προσπέλαση στον ὄροφο σήμερα εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη καί γίνεται ἀπὸ τό βουνό. Ἰχνη ἐσωτερικῆς κλίμακας ἀπὸ τὸν νάρθηκα στὰ κατηχούμενα δὲν διακρίνονται⁷.

Ὁ ναός, ἐκτός ἀπὸ τὸν νάρθηκα καί τὰ κατηχούμενα, καλύπτεται μὲ ἐνιαία δίριχτη στέγη, στήν ὁποία δὲν εἶναι ἐμφανῆς ἡ διάταξη τῶν θόλων τοῦ ἐσωτερικοῦ. Τό ἐσωτερικό σταυρικό σχῆμα ὅμως ὑποδηλώνεται ἐξωτερικῶς μὲ μία ἄλλη δίριχτη στέγη, πού ἀκολουθεῖ τίς ἐγκάρσιες κεραῖες τοῦ σταυροῦ καί ἀπολήγει σέ τριγωνικά ἀετώματα ἐπάνω ἀπὸ τίς ὀρθογώνιες προεξοχές πού ὑπάρχουν στίς μακρές πλευρές. Τὰ ἀετώματα φέρουν κυκλικές φωτιστικές θυρίδες. Μία ἀκόμη ἀνεξάρτητη δίριχτη στέγη καλύπτει τήν ἀνατολική κεραία τοῦ σταυροῦ καί τό κυρίως ἱερό Βῆμα καί φέρει λοξή ἀπότμηση στό ἄκρο τῆς. Στή διασταύρωση κατὰ μῆκος τῆς ἐνιαίας δίριχτης μὲ τήν ἐγκάρσια δίριχτη στέγη ὑψώνεται ὁ σχετικῶς μικρός τροῦλλος⁸. Δύο ἐπάλληλες σειρές σχιστοπλακῶν στή βάση τοῦ τυμπάνου δημιουργοῦν ὑποτυπώδη βάση πού ἀπομακρύνει τὰ ὄμβρια καί ἐξασφαλίζει τή στεγανότητα τοῦ ἁρμοῦ ἀνάμεσα στήν τοιχοποιία τοῦ τυμπάνου καί τήν ἐπικάλυψη τῆς στέγης. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ καλύπτεται μὲ ἀνεξάρτητη στέγη χαμηλότερα.

Ὁ νάρθηκας καί ὁ ὑπερκείμενος ὄροφος καλύπτονται μὲ ὑπερυψωμένη, ἀπότομη, τετράριχτη στέγη, ἡ ὁποία στὰ σημεῖα πού πλησιάζει πρὸς τὰ ἐσωρράχια τῶν φουρνικῶν σχηματίζει ἐξάρματα, καθὼς καμπυλώνεται ἀκολουθώντας τό σχῆμα τῶν ὑποκείμενων τυφλῶν θόλων, καί καταλήγει σέ ὀριζόντιο γεῖσο. Ἡ ἐπικάλυψη τῆς στέγης γίνεται μὲ σχιστολιθικές πλάκες.

Τό πᾶχος τῆς τοιχοποιίας στον ναό εἶναι 1 μ. Στόν ὄροφο μειώνεται σέ 0,70-0,85 μ., ἐνῶ στίς κόγχες τῶν παραβημάτων σέ 0,50 μ. Στά δυτικά ὁ τοίχος θεμελιώνεται ἀπ' εὐθείας στό πρᾶνές τοῦ βουνοῦ. Ἡ δόμηση εἶναι

στέρεη. Στήν κατασκευή χρησιμοποιήθηκαν πελεκητοὶ πωρόλιθοι, ὑλικό ἐλαφρὺ, μὲ παρεμβολή ἀργῶν λίθων καί παχέος κονιάματος. Στίς γωνίες ἡ δόμηση γίνεται ἐπιμελέστερη μὲ λαξευμένους γωνιολίθους μεγάλων διαστάσεων. Ἡ λιθοδομή στή νότια καί τήν ἀνατολική ὄψη ἔχει ἁρμολογηθεῖ μὲ παχὺ ἀσβεστοκονίαμα πού εἰσέχει τοῦ προσώπου τῶν λίθων⁹. Ὁ βόρειος τοίχος εἶναι ἀνεπίχριστος. Ἡ τοιχοποιία στό ἐπάνω μέρος τῆς ἀνατολικῆς ὀψεως εἶναι πῶ ἐπιμελημένη καί θυμίζει κατασκευές προηγούμενων ἐποχῶν. Δομεῖται κατὰ τό ψευδοϊσόδομο σύστημα μὲ πελεκητοὺς ὀρθογωνισμένους πωρόλιθους πού ἔχουν στρογγυλεμένες τίς γωνίες. Διπλὴ σειρά πλίνθων τονίζει τήν ὀριζόντια γραμμὴ στή γένεση τῶν τοξωτῶν ἀπολήξεων τῶν ἀψιδωμάτων τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Στή ζώνη ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἀψιδώματα, ἀλλὰ καί στήν τρίπλευρη ἐπίστεψη τῆς ἀνατολικῆς ὀψεως ψηλότερα, διπλὴ σειρά πλίνθων παρεμβάλλεται στοὺς ὀριζόντιους καί στοὺς κατακόρυφους ἁρμούς δημιουργώντας ἓνα ἀτελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Χαμηλότερα ἡ τοιχοποιία μετατρέπεται σέ ἀπλὴ ἀργολιθοδομή. Ἀπὸ πελεκητὸ πωρόλιθο εἶναι κατασκευασμένος καί ὁ τροῦλλος. Γίνεται γενικῶς χρῆση ἐλαφροῦ ὑλικοῦ γιὰ μείωση τῶν φερόμενων φορτίων καί κατὰ συνέπεια γιὰ μικρότερη ἐπιβάρυνση. Στίς ὀψεις ὑπάρχουν ὀπές-ὑπολείμματα ἀπὸ σκαλωσιές πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τήν κατασκευή. Στή νότια ὄψη ἡμικυκλικὸ λίθινο τόξο ἀνακουφίζει τήν τοιχοποιία ἐπάνω ἀπὸ τήν εἴσοδο, παραλαμβάνοντας τὰ φορτία.

Τὰ γεῖσα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ σειρές σχιστοπλακῶν σέ προέχουσα διάταξη. Πρόκειται γιὰ συνηθισμένο τρόπο κατασκευῆς γείσου στήν περίπτωση πού χρησιμοποιοῦνται σχιστόπλακες ὡς ὑλικό ἐπικάλυψης.

Στό ἐσωτερικό τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχουν καταπέσει τὰ ἐπιχρίσματα καί ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὁ φέρων ὀργανισμός. Στήν τοιχοποιία καί στή θολοδομία διαπιστώνεται ἡ χρῆση ἁμιγοῦς λιθοδομῆς (Εἰκ. 6). Ἐδῶ οἱ πωρόλιθοι εἶναι περισσότερο ἐπεξεργασμένοι. Οἱ ἡμικύλινδροι τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ εἶναι κτισμένοι μὲ σειρές ὀρθογωνισμένων λίθων κατὰ μῆκος τῶν γενετει-

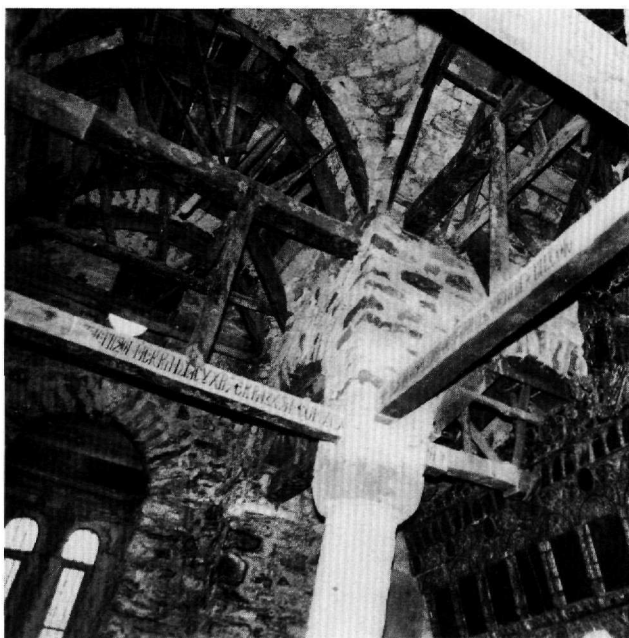
7. Πρβλ. Ἀγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι, ὅπου ἡ ἐπικοινωνία τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ὁρόφου μὲ τό ἰσόγειο γινόταν μὲ καταπακτὴν στον δυτικὸ τοίχο, Ἀ. Πασαλῆ, Ἡ Ἀγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, *Ἐκκλησιές* 5, 191 εἰκ. 4 (κάτοψη), 192 εἰκ. 7, 194. Ἐσωτερικὴ ἀπότομη κλίμακα ἐπικοινωνίας τοῦ ὁρόφου μὲ τό ἰσόγειο ἔχουμε καί στό καθολικὸ τῆς μονῆς Σουρβιάς, Γ. Κίζης, Ἡ μονὴ Σουρβιάς, ὁ.π., 161 καὶ σμ. 29, 164 εἰκ. 10, 165 εἰκ. 14. Τέτοιες κλίμακες συνηθίζονται στοὺς ναοὺς τοῦ Ἀγίου Ὁρους, βλ. στό

ἴδιο, 161 καὶ σμ. 29.

8. Γιὰ μικροὺς τροῦλλους βλ. Πασαλῆ, ὁ.π., 193 καὶ σμ. 13.

9. Γιὰ τὸ ἁρμολόγημα τῆς τοιχοποιίας βλ. Π.Λ. Βοκοτόπουλος, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Ἀντικὴν Στερεάν Ἑλλάδα καί τὴν Ἡπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι καί τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη 1992², 144-145. Ν. Νικονάνος, *Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα ὡς τὴν κατὰκτησιν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1393*, Ἀθήνα 1979, 158.

Εἰκ. 6. Ἀγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Τό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, λεπτομέρεια.

ρῶν, μέ παρεμβολή ἰσχυροῦ κονιάματος. Ἀλλά καί τά φουρνικά, τά τόξα, ἐγκάρσια καί διαμήκη, τά σφενδόνια καί τά λοφία τοῦ τρούλλου εἶναι κατασκευασμένα μέ θολίτες ἀπό χονδρολαξευμένο πωρόλιθο. Ὅλα τά διαμερίσματα χωρίζονται μεταξύ τους μέ ἡμικυκλικά τόξα. Τά τόξα μεταξύ τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων καί τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ στηρίζονται στούς κίονες. Στά σημεία αὐτά λειτουργοῦν ὡς κιονόκρανα καί καταλήγουν στούς περιμετρικούς τοίχους σέ προβόλους πού προεξέχουν λίγα ἑκατοστά. Ὁ ναός στερεῖται κοσμητῇ. Οἱ ἐσωτερικές ἐπιφάνειες στόν ὄροφο εἶναι ὅλες ἐπιχρισμένες. Ἔτσι, δέν διακρίνεται ὁ τρόπος κατασκευῆς τῆς τοιχοποιίας.

Ἡ στατική ἐπάρκεια τοῦ κτιρίου ἐνισχύεται μέ σύστημα ἀπό διαμήκεις καί ἐγκάρσιους, ξύλινους ἐλκυστήρες στίς γενέσεις τῶν καμπύλων στοιχείων καλύψεως, σέ τρεῖς στάθμες στόν ναό: Πρώτη στάθμη, στίς γενέσεις

τῶν τόξων, στό ὕψος τῶν κιονοκράνων· δεύτερη στάθμη, στίς γενέσεις τῶν ἡμικυλινδρικών κεραιῶν τοῦ σταυροῦ· τρίτη στάθμη, στή βάση τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, λίγα ἑκατοστά ψηλότερα ἀπό τίς κλείδες τῶν ἡμικυλίνδρων τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, καί σέ μία στάθμη στόν νάρθηκα, ἐγκαρσίως στή μεγάλη διάστασή του, 0,30 μ. ψηλότερα ἀπό τίς γενέσεις τῶν ἐγκάρσιων τόξων.

Ἐμφανεῖς ξυλόδεσμοι δέν ὑπάρχουν οὔτε στίς ὀψεις οὔτε στίς ἐσωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων. Προφανῶς παραμένουν ἐνσωματωμένοι στό πάχος τῆς τοιχοποιίας, ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε πρόθεση γιά μιά ἐπιμελημένη κατασκευή. Οἱ κίονες εἶναι κτισμένοι ἀπό λαξευτούς λίθους πού δημιουργοῦν ὁλόσωμους σφονδύλους, ἐναλλάξ ἀνοικτοῦ καί σκούρου χρώματος¹⁰. Παντοῦ διατηρεῖται ἡ παλαιά πλακόστρωση ἀπό μεγάλες, λίθινες, ὀρθογωνικές πλάκες καί ἄλλες μέ ἀκανόνιστο σχῆμα.

Οἱ βασικές εἰσοδοί τοῦ ναοῦ εἶναι δύο στή νότια πλευρά, ἡ μία στό κέντρο τοῦ κυρίως ναοῦ¹¹ καί ἡ ἄλλη στόν νάρθηκα. Δευτερεύουσα θύρα στόν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα ἐξυπηρετεῖ τήν ἐπικοινωνία μέ τή βόρεια αὐλή καί τήν πρόσβαση στόν ὄροφο. Οἱ θύρες στή νότια πλευρά ἔχουν παραστάδες καί ἡμικυκλικά ὑπέρθυρα ἀπό λαξευτό πωρόλιθο. Πρός τά μέσα διευρύνονται μέ ὀδοντωτή διάταξη. Μέσα ἀπό τά λίθινα ὑπέρθυρα ὑπάρχουν ξύλινα, ὀριζόντια. Καί οἱ δύο θύρες ἐξωτερικῶς ἔχουν ὀρθογώνια πλαίσια. Τό θύρωμα τῆς κυρίως εἰσόδου ἔχει ἀπλή μορφή μέ πλαίσιο καί ὑπέρθυρο σέ ἐπεξοχή λίγων ἑκατοστῶν, χαρακτηριστικό τῆς ὀψιμης Τουρκοκρατίας. Διαμορφώνεται μέ παραστάδες ἀπό λαξευτούς, ὀρθογωνισμένους πωρολίθους σέ ἰσοῦνφεῖς στρώσεις πού στηρίζονται ἀπ' εὐθείας στό ἔδαφος χωρίς τήν παρεμβολή βάσεων καί τοξωτό ὑπέρθυρο πού ἐπιστέφεται ἀπό μία ὀριζόντια σειρὰ πλακοειδῶν λίθων σέ ἐλαφρά ἐπεξοχή. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό θύρωμα τῆς εἰσόδου στόν νάρθηκα. Τό ἀνοιγμά της κλείνεται μέ παλαιό θυρόφυλλο ἀπό κατακόρυφες σανίδες, καρφωτές μέ πλατυκέφαλα καρφιά. Τά καμπύλα ἀνώφλια τῶν εἰσόδων δέν προχωροῦν σέ ὅλο τό πλάτος τοῦ τοίχου. Τό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ἀνοιγματος πρὸς τό ἐσωτερικό γεφυρώνεται μέ ὀριζόντια καδρόνια.

10. Ὁ τύπος τῆς σπονδυλωτῆς κατασκευῆς κίωνων ἐπιχωριάζει στήν εὐρύτερη περιοχή. Βλ. καθολικό μονῆς Δολιανῶν, Ἀγία Παρασκευή στό Χαλίκι, Ἀγία Παρασκευή Κλεινοβοῦ, Κρήνη στήν Ἀνθούσα, Π. Μυλωνᾶς, Ἡ μονή Δολιανῶν ἢ Κρανιάς στήν Πίνδο, *Ἐκκλησίες* 1, 96, 97 εἰκ. 8 καί σημ. 30. Ἐπίσης, Ταξιαρχες στό Ἐλά-

φι Καλαμπάκας, βλ. Ἀ. Πασαλῆ, Ὁ ναός τῶν Ταξιαρχῶν στό Ἐλάφι Καλαμπάκας, *ΔΧΑΕ ΚΓ* (2002), 259 εἰκ. 5.

11. Ἡ θέση τῆς κύριας εἰσόδου στό σημείο αὐτό ἦταν ἐπιβεβλημένη ἀπό τόν τρόπο προσπελάσεως, ἀλλά καί ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου.

Τά παράθυρα διατάσσονται σέ πέντε καθ' ὕψος σειρές, ἀπό κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω:

1η σειρά: Φωτοθυρίδα κόγχης ἱεροῦ Βήματος (ὀρθογωνική).

2η σειρά: Δύο παράθυρα στή νότια καὶ τέσσερα στή βόρεια πλευρά (τοξωτά), δύο μικρότερα σέ ὕψος στήν ἀνατολική πλευρά στά μέτωπα τῶν παραβημάτων (ὀρθογωνικά).

3η σειρά: Κυκλικό ἀνοιγμα στό ἐπάνω μέρος τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ.

4η σειρά: Κυκλικά ἀνοίγματα στή βόρεια καὶ τή νότια ὄψη στά τύμπανα τῶν ἐγκάρσιων κεραίων τοῦ σταυροῦ, κάτω ἀπὸ τὰ ἀετώματα τῆς στέγης. Φωτοθυρίδες στὸν ὄροφο, στὸν βόρειο καὶ τὸν νότιο τοῖχο (ὀρθογωνικές).

5η σειρά: Τέσσερα παράθυρα στό τύμπανο τοῦ τροῦλου (τοξωτά).

Τά παράθυρα στὸν βόρειο καὶ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ συμμετρία καὶ σχετική ὁμοιομορφία. Σέ ἀντίθεση μὲ τὰ ὑπόλοιπα παράθυρα πού εἶναι λίγα καὶ μικρά, εἶναι μεγάλα μὲ μεγάλο ὕψος σέ σχέση μὲ τὸ πλάτος, τοξωτά ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, καὶ ἔχουν ἐπιμελημένα πλαίσια, κτισμένα μὲ πωρόλιθο. Τά ὑπέρθυρά τους ἔχουν διπλή σειρά λίθινων τόξων. Τὸ ἐξωτερικὸ τόξο φθάνει ἕως τῆς γενέσεως, ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸ συνεχίζει δημιουργώντας τοὺς σταθμούς καὶ τὸ κατωκάσι. Τὸ παράθυρο πού ἀνοίγεται στήν ὀρθογώνια ἐπεξοχή τοῦ βόρειου τοίχου εἶναι δίλοβο. Στά θυρώματα καὶ στά πλαίσια τῶν παραθύρων τοῦ κυρίως ναοῦ χρησιμοποιεῖται γκριζα, χονδρόκοκκη πέτρα. Οἱ κυκλικοὶ φεγγίτες διαμορφώνονται μὲ λαξευτοὺς πωρολίθους σέ κυκλική διάταξη. Εἰδικῶς ὁ φεγγίτης τῆς ἀνατολικῆς ὀψews περιβάλλεται ἀπὸ λεπτὸ, λαξευτὸ περιθώριο. Τά παράθυρα στά μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ἔχουν μονολιθικοὺς σταθμούς. Τά πλαίσια ὅλων τῶν ἄλλων παραθύρων διαμορφώνονται ἀπὸ τοὺς δομικοὺς λίθους. Κτιστὸ πεζούλι τρέχει ἐξωτερικῶς κατὰ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ὁ ξυλόγλυπτος διάκοσμος στό τέμπλο καὶ στά δύο εἰ-

κονοστάσια συμβάλλει στή δημιουργία ἑνὸς ἐντυπωσιακοῦ συνόλου. Τὸ τέμπλο στηρίζεται στή δυτικὴ πλευρά τῶν πεσσῶν πού ὀροθετοῦν τὸ ἱερὸ Βῆμα καὶ στοὺς κατὰ μήκος τοίχους τοῦ ναοῦ (Εἰκ. 7). Ἡ μορφή καὶ ἡ κατασκευὴ του εἶναι ἡ τυπικὴ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα (1849)¹². Εἶναι εὐθύγραμμο σέ κάτοψη καὶ ὀργανώνεται σέ τρεῖς ὀριζόντιες, ἐπάλληλες ζώνες. Οἱ δύο κατώτερες ζώνες χωρίζονται μὲ δέκα ὀρθοστάτες σέ ἐννέα ἀνισοπλατῇ διάχωρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πέμπτο ἀντιστοιχεῖ στήν Ὡραία Πύλη καὶ τὰ δεῦτερο καὶ ἕνατο στίς εἰσόδους στά παραβήματα. Οἱ ὀρθοστάτες εἶναι ὀρθογωνικῆς διατομῆς στήν κάτω ζώνη καὶ κυκλικῆς στή μέση. Πατοῦν ἀπ' εὐθείας στό δάπεδο καὶ κορυφώνονται σέ κατάκοσμα ἐπίκρανα. Ἡ κάτω ζώνη ἔχει ὕψος 0,95, ἡ μέση 1,60 καὶ ἡ ἐπάνω 1,30 μ. Ψηλότερα διατηρεῖται ἡ ἐπίστεψη, ὁ σταυρός, τὰ λυπηρά καὶ οἱ δράκοντες πού τὰ ὑποβασάζουν. Ὁ θριγκὸς ἐξέχει ἐλαφρῶς καὶ εἶναι ἐντόνως κεκλιμένος πρὸς τὸν κυρίως ναό¹³. Οἱ ὀρθοστάτες διαμορφώνουν τίς παραστάδες τῶν ἀνοιγμάτων. Οἱ δύο κατώτερες ζώνες διακόπτονται ἀπὸ τίς εἰσόδους. Τὴν κατώτερη ζώνη ἀποτελοῦν τὰ θυρώκια μεταξὺ τῶν ξυλόγλυπτων πεσσίσκων, μὲ πλούσιο ζωγραφικὸ διάκοσμο.

Στὴ μεσαία ζώνη εἶναι τοποθετημένες οἱ ἑξι δεσποτικές εἰκόνες. Τὰ διάχωρα τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων καὶ ἐκεῖνα τῶν τριῶν εἰσόδων ἔχουν ἡμικυκλικές ἀπολήξεις πρὸς τὰ ἐπάνω, στά τύμπανα τῶν ὁποίων ἀναπτύσσονται σέ ξυλόγλυπτο διάφορες σκηνές (Μυστικός Δείπνος, Εὐαγγελισμός κτλ.) (Εἰκ. 8).

Ὁ θριγκὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ἐπάλληλες σειρές, τοποθετημένες ἐκφορικά. Ἡ πρώτη ἐκ τῶν κάτω σειρᾶ, ὕψους 0,10 μ., φέρει κατὰ παράθεση δέσμες ὀρθίων φύλλων ἀμπέλου. Ἀπὸ κάθε δέσμη προβάλλουν τρεῖς βλαστοὶ πού ἀπολήγουν σέ ἄνθη μορφῆς ρόδακα. Ἡ σειρά ἀνὰ ἀποστάσεις διακόπτεται ἀπὸ μικροὺς κιλλίβαντες πού πατοῦν στίς ἐπιστέψεις τῶν ὑποκείμενων ὀρθοστατῶν.

Ἡ δεύτερη σειρά, ὕψους 0,10 μ., χωρίζεται ἀπὸ τὴν πρώτη μὲ λεπτὸ πηχάκι μορφῆς στρεπτοῦ σχοινοῦ. Σέ γαλάζιο βάθος ἀναπτύσσεται πλέγμα ἐλισσόμενων βλα-

12. Πά τὴν τυπικὴ διάρθρωση τῶν τέμπλων βλ. Α. Hadjimihali, *La sculpture sur bois*, Ἀθήνα 1950, 36-40. Κ. Καλοκύρης, Ἐξέχοντα μεταβυζαντινά τέμπλα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *Ἀθωνικὴ Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη 1963, 315-345. Κ. Μακρῆς, *Νεοελληνικὴ χειροτεχνία*, Ἀθήνα 1969, 51-62, 320. Ὁ ἴδιος, *Ἡ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου*, Ἀθήνα 1976, 93-110. Εὐστρ. Τσαπαρλῆς, *Ξυλόγλυπτα τέμπλα Ἡπει-*

ρου 17ου-ᾶ ἡμίσεος 18ου αἰ., Ἀθήνα 1980. Χ. Μπούρας, *Ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, τ. 2 (*Ἀρχιτεκτονικὴ στό Βυζάντιο, τὸ Ἰσλάμ καὶ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπη κατὰ τὸν Μεσαίωνα*), Ἀθήνα 1994, 471-472.

13. Ὁ θριγκὸς πού ἐξέχει ἀποτελεῖ τὸν κανόνα γιὰ τὸν 19ο αἰῶνα, Καλοκύρης, ὁ.π.

Εἰκ. 7. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τριτάλων. Τό ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ.

στῶν, στούς ὁποίους παρεμβάλλονται κυκλικοῦ σχήματος εἰκονίδια, σέ θέσεις πού ἀντιστοιχοῦν στούς ἄξονες τῶν διαχώρων τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων.

Ἡ τρίτη σειρά, ὕψους 0,75 μ., περιλαμβάνει δεκαπέντε εἰκονίδια ἀπό τό ἀναπτυγμένο Δωδεκάορτο.

Ἡ τέταρτη σειρά, ὕψους 0,20 μ., φέρει ἐλισσόμενους βλαστούς, στούς ὁποίους παρεμβάλλονται εἰκονίδια κυκλικοῦ σχήματος μέ τούς δώδεκα ἀποστόλους.

Ἡ πέμπτη ζώνη, ὕψους 0,15 μ., περιλαμβάνει σειρά ἀπό σπειροειδῆς στύλους πού ἐνώνονται ἀνά δύο μέ ἡμικυκλικά τόξα στό ἐπάνω μέρος. Στά τύμπανα ὑπάρχουν τά εἰκονίδια τῆς Μεγάλης Δείσεως.

Στήν ἐπίστεψη τοῦ τέμπλου, ἀνάμεσα σέ ἐλισσόμενους βλαστούς καί στό κέντρο, ἀναπτύσσονται τά φοιλιωτά

σώματα τῶν δρακόντων πού ὑποβαστάζουν τά λυπηρά καί ἐκατέρωθεν αὐτῶν δύο πτηνά πού πατοῦν στούς βλαστούς.

Ἡ σύνθεση ὁλοκληρώνεται μέ τόν ξυλόγλυπτο σταυρό. Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ εἶναι ἀνισομεγέθεις καί ἔχουν τρίλοβες ἀπολήξεις. Ἐνα κρινάνθεμο κοσμεῖ τήν κορυφή κάθε λοβοῦ. Σταυρός καί λυπηρά ἔχουν περίτεχνο ξυλόγλυπτο διάκοσμο.

Οἱ ξυλόγλυπτες παραστάσεις ἀπεικονίζουν θρησκευτικά θέματα· ὑπάρχουν μεμονωμένες μορφές, ἄγγελοι ἢ ἄγιοι, ἡ παράσταση τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (Εἰκ. 8) καί τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ἱπτάμενοι ἄγγελοι πού κρατοῦν στέμμα κ.ἄ.

Τά διακοσμητικά μοτίβα εἶναι θέματα ἀπό τόν φυτικό ἢ

Εικ. 8. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Τό ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ, λεπτομέρεια. Ὁ Μυστικός Δεῖπνος.

τόν ζωικό κόσμο, ἄλλοτε σχηματοποιημένα καί ἄλλοτε μέ νατουραλιστική ἀπόδοση. Ὅλα τά θέματα ἀναπτύσσονται σέ διάτρητες ἐπιφάνειες. Τό βασικό διακοσμητικό θέμα εἶναι κλαδιά καί βλαστοί μέ ἄνθη πού ἀναπτύσσονται μέ τρόπο, κάθε φορά, ἀνάλογο μέ τήν ἐπιφάνεια πού διατίθεται. Στούς κιονίσκους ἀναπτύσσονται κατακορύφως καί μερικές φορές περιελίσσονται. Ὅταν τά φυτικά μοτίβα πρόκειται νά κοσμήσουν ἐπιφάνειες, ἐκεῖ ἀναπτύσσονται καί συμπλέκονται μέ μορφές πτηνῶν, περρωτῶν δρακόντων, φιδιῶν, πτηνῶν πού ραμφίζουν βότρους ἢ μικρές ἐπιφάνειες ὠοειδοῦς σχήματος, δίνοντας στό ξυλόγλυπτο ἓνα ἀνήσυχο ὕφος. Στό ἐπάνω μέρος τῶν κιονίσκων ὑπάρχουν μεμονωμένοι ἄγγελοι κατὰ μέτωπον. Στή θεματογραφία καί στόν τρόπο ἀποδόσεως διακρίνονται δυτικές ἐπιδράσεις (Ἀναγέννηση καί, κυρίως, μπαρόκ καί ροκοκό), ἐξ αἰτίας τοῦ ἔντονου ἀναγλύφου καί τῶν ἀνήσυχων συνθέσεων¹⁴. Ὑπάρχει ὅμως μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τά μπαρόκ τέμπλα τοῦ 19ου αἰῶνα μέ τις κυματιστές κοιλόκυρτες ἐπιφάνειες¹⁵. Τό τέμπλο εἶναι χρυσωμένο καί σέ ὁρισμένα σημεῖα (ποδιές, ὀριζόντιοι δακτύλιοι καί βάσεις κιονίσκων, ἐπιστύλιο) εἶναι ζωγραφιστό. Χρωματίζεται μέ ζωηρά χρώματα, κόκκινο, πορφυρό, γαλάζιο, μπλέ, πράσινο.

Ὁ χρόνος κατασκευῆς τοῦ τέμπλου προσδιορίζεται στό 1849, συμφῶνως πρός τήν ἐπιγραφή πού φέρει, ἡ ὁποία ἀναφέρεται παρακάτω (ὑπ' ἀριθ. 5).

Μπροστά ἀπό τό δυτικό ζευγος κιόνων ὑπάρχουν δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια, ὅπου εἶναι τοποθετημέ-

Εικ. 9. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Ξυλόγλυπτο προσκυνητάρι.

νες εἰκόνες γιά προσκύνηση (Εικ. 9). Στό ἐπάνω μέρος φέρουν προστέγασμα πού προεξέχει ἀρκετά καί στηρίζεται πίσω σέ δύο ὀρθοστάτες πού περιβάλλουν τήν εἰκόνα καί μπροστά σέ δύο προβόλους. Οἱ πρόβολοι

14. Καλοκύρης, ὁ.π. (ὑπόσημ. 12), 324-325.

15. Ὁ.π., 339.

έχουν τή μορφή δρακόντων μέ έλισσόμενα φολιδωτά σώματα πού δαγκώνουν τίς ούρές τους, δημιουργώντας κοιλόκυρτο περίγραμμα. Οί όρθοστάτες κατά τό κάτω μέρος έχουν τή μορφή πεσίσκων μέ κεφάλια δρακόντων στή βάση καί κατά τό επάνω μέρος τή μορφή κιονίσκων. Τό κάθε προσκυνητάρι στίς τρείς όψεις φέρει γεΐσα μέ κλίση πρός τά έξω, πού έπιστέφονται στό κέντρο μέ πτηνό πού έχει άνοικτές πτέρυγες. Ή έπικάλυψη του συνόλου γίνεται μέ περίτεχνο τρουλλίσκο πού φέρει σταυρό στήν κορυφή. Ή κατασκευή του ξυλογλύπτου σέ λεπτομέρειες είναι άνάλογη μέ αυτή του τέμπλου.

Τό τέμπλο του παρεκκλησίου είναι ξυλόγλυπτο καί ζωγραφιστό (ποδιές κ.ά.). Ο διάκοσμος συνίσταται σέ βασικό φυτικό πλέγμα μέ βλαστούς, σχηματοποιημένα φύλλα καί άνθη. Στόν φυτικό διάκοσμο του έπιστυλίου έμπλέκονται καί κάποιες ζωικές μορφές. Τό επάνω μέρος του έπιστυλίου γέρνει πρός τά εμπρός. Αχιβάδες έπιστέφουν τή σειρά των εικονιδίων στό σημείο αυτό του έπιστυλίου. Ή άβαθής, σχηματοποιημένη καί έπιπεδη έπεξεργασία του τέμπλου του παρεκκλησίου απέχει πολύ από τό έκτυπο άνάγλυφο καί τή διάτρητη τεχνική των τέμπλων του 18ου καί του 19ου αιώνα.

Οικοδομικές φάσεις

Ο νάρθηκας μάλλον κτίσθηκε σέ ένιαία οικοδομική φάση μέ τόν υπόλοιπο ναό. Στήν ένιαία άνοιχοδόμηση συνηγορούν:

- Ή άπουσία άρμού μεταξύ νάρθηκα-κυρίως ναού, δηλαδή ή συνεχής δόμηση των πλευρικών τοίχων καί μάλιστα μέ τό ίδιο πάχος.
- Ή άπολύτως όμοια τοιχοποιία καί τά όμοια ύλικά.
- Ή σχεδόν ένιαία στάθμη των δαπέδων του νάρθηκα καί του κυρίως ναού.

Ή άπουσία άντιστοιχίας άνάμεσα στά τόξα του νάρθηκα καί στά κατά μήκος τόξα του κυρίως ναού δέν σημαίνει άπαραιτήτως διαφορετική οικοδομική φάση.

Ή στοά στά δυτικά μέ τόν υπερχείμενο προθάλαμο καί τήν κλίμακα άνόδου στόν όροφο δημιουργήθηκαν άργότερα. Στό συμπέρασμα αυτό οδηγεί ή ύπαρξη άρμού στό σημείο πού ό δυτικός τοίχος του νάρθηκα συναντά

τή στοά καί τόν δυτικό τοίχο του προθαλάμου. Πάντως ή τοιχοποιία στά δύο μέρη δέν παρουσιάζει διαφοροποίηση.

Τά θυρώματα των δύο εισόδων στή νότια πλευρά δέν είναι όμοια. Είναι όμως όμοια τά ύλικά κατασκευής. Ίσως νά κατασκευάσθηκαν από δύο διαφορετικά συνεργεία πού δούλευαν ταυτοχρόνως στόν ναό. Μεταγενέστερα πιθανόν νά έγινε διεύρυνση των παραθύρων στίς μακρές πλευρές.

Ή άλλαγή του οικοδομικού συστήματος στό κεντρικό τμήμα του άνατολικού τοίχου μάλλον όφείλεται σέ προσπάθεια προβολής της άψίδας καί του χώρου γενικότερα, παρά σέ διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Σέ αυτό συνηγορεί τό γεγονός ότι δέν ύπάρχει άρμός άλλαγής οικοδομικής φάσεως ούτε διαφοροποίηση των τοιχογραφιών στό έσωτερικό. Στήν άποψη της ίδιας οικοδομικής φάσεως όρόφου νάρθηκα μέ τόν υπόλοιπο ναό συνηγορούν τά έξής: ή υπερύψωση στό δυτικό τμήμα του κτιρίου μόνον κατά τόν νάρθηκα, χωρίς νά βλάπτει τήν αισθητική καί τή λειτουργικότητα των άνοιγμάτων του τρουλλού¹⁶. ή χρησιμοποίηση του έγκάρσιου ένισχυτικού τόξου στό μέσον του χώρου, πού πατεϊ στόν άνατολικό καί τόν δυτικό τοίχο καί στηρίζει τούς θόλους των διαμερισμάτων ή άπουσία άρμού ή διατήρηση ένιαίου τρόπου δομήσεως της τοιχοποιίας.

Συμφώνως πρός όσα έξετέθησαν παραπάνω, θεωρούμε ότι ή σύλληψη του έργου είναι ένιαία καί ό ναός έξ αρχής σχεδιάσθηκε μέ δώροφο νάρθηκα.

Τυπολογία

Τό μνημείο άνήκει τυπολογικά στους σταυροειδείς έγγεγραμμένους ναούς της παραλλαγής των σύνθετων τετρακρίων¹⁷. Ή τυπολογική κατάταξη του ναού γίνεται μέ βάση κυρίως τή διάρθρωση του έσωτερικού χώρου καί ιδιαίτερος τόν τρόπο καλύψεως καί όχι τή διάπλαση των όγκων, έφ' όσον ή δεύτερη δέν ανταποκρίνεται πλήρως πρός τήν πρώτη. Τό φαινόμενο δικαιολογείται λόγω της όψιμης μεταβυζαντινής έποχής. Ο σταυροειδής έγγεγραμμένος τύπος ναού έμφανίζεται καί κατά τή διάρκεια της Τουρκοκρατίας σέ όλόκληρο τόν θεσσαλικό χώρο μέ διάφορες παραλλαγές, ή έκτα-

16. Πρβλ. καθολικό μονής Πέτρας, Μυλωνάς, Τό καθολικό της μονής Πέτρας, ό.π., 127 εικ. 13, 128.

17. Πά τήν παραλλαγή αυτή των σταυροειδών έγγεγραμμένων ναών βλ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική καί βυζαντινή αρχαιολογία, έν

Αθήναις 1942, 396. Επίσης, Πασαλή, Ή Άγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι, ό.π. (υποσημ. 7), 197 καί σημ. 47, όπου σχετική βιβλιογραφία.

ση τών οποίων προέκυψε από τοπικές επιδράσεις¹⁸ και οικονομικές συνθήκες. Τό ξεσταζόμενο μνημείο αποτελεί μία άπλοποιημένη βυζαντινή ανάμνηση αυτή την προχωρημένη εποχή, διατηρώντας όρισμένα χαρακτηριστικά τών μοναστηριακών ναών άθωνικού τύπου. Οί διαφοροποιήσεις από τά βυζαντινά πρότυπα και τόν άθωνικό τύπο είναι ή σύμπτυξη τής κιονοστήρικτης λιτής σέ μονόχωρη αίθουσα, ή άπουσία παρεκκλησιών προσαρτημένων στά πλάγια, ή έγγραφή τών κογχών τών παραβημάτων στό πάχος τοῦ ανατολικοῦ τοίχου καί ή άπουσία πλάγιων χορών, μολοντί ό ναός είναι καθολικό μονής. Η άπουσία προεχουσών κογχών γιά τά παραβήματα είναι διάταξη πού συναντούμε στά παλαιότερα καθολικά τών Μετεώρων¹⁹, στό καθολικό τής μονής Γρηγορίου στό Άγιον Όρος (μετά τό 1762)²⁰, αλλά καί σέ πολλά παρεκκλήσια τής ύστερης Τουρκοκρατίας στό Άγιον Όρος.

Οί χοροί έδω έχουν έκφυλισθεί σέ άπλές, όρθογωνικές προεξοχές, κατά λίγα έκατοστά, τών μακρών τοίχων πρós τά έξω (ύπεραπλούστευση τοῦ άθωνικοῦ τύπου καί ύποτυπώδης ανάμνηση τών χορών τοῦ άθωνικοῦ τύπου ή μήπως οίκονομία χώρου:). Έχουν χάσει άκόμη τά βασικά χαρακτηριστικά τους: τό καμπύλο σχήμα καί τήν κάλυψη μέ τεταρτοσφαίριο, τόν προορισμό τους ως προκαθορισμένες θέσεις ψαλτῶν, διότι στό κέντρο στή νότια πλευρά ανοίγεται ή κυρία είσοδος τοῦ ναοῦ, καί τόν στατικό ρόλο τους ως μέσα άντισταθμίσεως τών ώθήσεων τοῦ τροῦλλου καί τών κεραιῶν. Τουλάχιστον όμως προσφέρουν κατά τή βόρεια πλευρά μία επίπεδη επιφάνεια γιά νά τοποθετηθοῦν τά στασίδια καί κατά τή νότια πλευρά μία καλή θέση γιά τό άνοιγμα τής κύριας είσοδου²¹. Άβαθεῖς έσοχές μεταξύ παραστάδων στόν βόρειο καί στόν νότιο τοίχο, πού θυμίζουν ύποτυπωδῶς χορούς, υπάρχουν στό καθολικό τής μονής Γενεσίου τής Θεοτόκου στό Πετρίλο²².

Ό τύπος πού εφαρμόσθηκε προέρχεται από βυζαντινά πρότυπα, αλλά δέν αποτελεί άκραιοῦς εξέλιξη τοῦ τύπου παρὰ ανάπλαση μέ μικρές τυπολογικές διαφοροποιή-

σεις καί αλλοιώσεις συμφώνως πρós τίς τοπικές οίκοδομικές μεθόδους. Έτσι πιστοποιείται ή συνέχεια τής βυζαντινής παραδόσεως, μολοντί βρισκόμαστε στήν τελευταία περίοδο τής Τουρκοκρατίας.

Η χάραξη έγινε μέ σχεδόν απόλυτη συμμετρία καί ακρίβεια. Δέν υπάρχει έτσι ή γραφική άκανονιστία πού διακρίνει τά σύγχρονα μνημεία τοῦ ευρύτερου χώρου. Έπιπλέον, δέν ισχύει ό κανόνας κατά τήν Τουρκοκρατία τών χαμηλῶν αναλογιῶν τών ναῶν γιά διακριτική εμφάνιση καί τής άπουσίας ή τοῦ περιορισμένου αριθμοῦ τών παραθύρων, πού ήταν επιβεβλημένος από τίς ιστορικές καί κοινωνικές συνθήκες.

Στούς αρχαιότερους ναούς τοῦ τύπου οί τέσσερις κίονες πού στηρίζουν τόν τροῦλλο πλησιάζουν τούς άκραιοῦς τοίχους, όποτε ή αναλογία πλάτους μεσαίου κλίτους καί πλάγιων κλιτῶν είναι μεγάλη. Πά τόν λόγο αυτό τά τέσσερα γωνιαία διαμερίσματα τοῦ σταυροῦ είναι μικρά καί συνήθως τετράγωνα καί καλύπτονται μέ ήμισφαιρικούς θόλους (άσπίδες), ένῶ στοῦς μεταγενέστερους ναούς ή αναλογία αποβαίνει μικρότερη, τά δέ γωνιαία διαμερίσματα γίνονται όρθογώνια καί καλύπτονται μέ σταυροθόλια ή ήμικυλίνδρους²³. Στό μνημείο πού ξεετάζουμε ή αναλογία τοῦ κεντρικοῦ κλίτους πρós τά πλάγια είναι 3,20/1,75=1,83, πολύ μικρή σέ σχέση μέ τά πρωιμότερα παραδείγματα, έπομένως ό κεντρικός χώρος έχει μικρό άνοιγμα ως πρós τά πλάγια κλίτη. Η άτολμία αυτή στήν κατασκευή έχει ως αποτέλεσμα νά ύψώνεται στή διασταύρωση τών κεραιῶν τοῦ σταυροῦ τροῦλλος μικρῆς διαμέτρου, γεγονός πού φέρνει τόν ναό κοντά σέ πρόσφατα παραδείγματα κατασκευῶν. Ναοί μέ μικρή αναλογία κεντρικοῦ κλίτους πρós τά πλάγια είναι οί έξής:

Καθολικό μονής Ίβήρων (11ος αἰ.): 2,72.

Καθολικό μονής Βατοπεδίου (11ος αἰ.): 2,90.

Άγιος Παντελεήμων Θεσσαλονίκης; 4,66.

Άγία Αίκατερίνη Θεσσαλονίκης (12ος-14ος αἰ.): 3,84.

Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης; 5,43.

Καθολικό μονής Χιλανδαρίου (αρχές τοῦ 14ου αἰ.): 1,92.

18. Πρβλ. τή γειτονική Άγία Παρασκευή (καθολικό μονής Τσοῦκας) στό Νεραΐδοχώρι, Πασαλή, ό.π.

19. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινά μνημεία τής Θεσσαλίας ΙΓ' καί ΙΔ' αἰ. 4. Αἱ μοναί τών Μετεώρων, *ΕΕΒΣ* Θ' (1932), 395 εἰκ. 13, 397 εἰκ. 14, 399 εἰκ. 16, 400 εἰκ. 17.

20. Π. Μυλωνᾶς, Η άρχιτεκτονική τοῦ Άγίου Όρους, *Νέα Έστία*, Χριστούγεννα 1963, πίν. κατόψεων καθολικῶν.

21. Πρβλ. τό καθολικό τής μονής Σωσίνου, τό όποιο έχει άττονες κοῦλες προεξοχές στίς θέσεις τών πλάγιων χορών, κτισμένες κατά

τό κάτω μέρος ἔως ὕψος 1,23 μ. Κατ' αυτό τόν τρόπο, σέ συνέχεια τής ευθυγραμμίας τών πλάγιων τοίχων, δημιουργήθηκαν όρθογώνιες προεξοχές μέ επίπεδη έσωτερικῶς επιφάνεια γιά νά άκουμπήσουν τά στασίδια, βλ. Ρ. Στυλιανοῦ, Τό καθολικό τής μονής Σωσίνου στό Παγώνι τής Ηπείρου, *Εκκλησίες* 2, 70, 72, εἰκ. 8 καί 9.

22. Γ. Κατατζόγλου, Ναοί μέ σταυρεπίστεγη ή παραπλήσια κάλυψη στά θεσσαλικά Άγρια, *Εκκλησίες* 5, 98 εἰκ. 9, 100.

23. Α. Όρλάνδος, Η επί τής Πίνδου Ίερά Μονή Κορώνης, *ΕΕΒΣ* ΙΕ' (1939), 407.

Καθολικό μονής Ἀγάθωνος (15ος αἰ.): 2,16.
 Καθολικό μονής Ἀντινίτσης (β' ἡμισυ τοῦ 15ου αἰ.): 3,66.
 Ἁγία Τριάδα Μετεώρων (1476): 2,30.
 Καθολικό μονής Κουτλουμουσίου (ἀρχές τοῦ 16ου αἰ.): 2,02.
 Καθολικό μονής Τσάγεζι (16ος αἰ.): 5,43.
 Καθολικό μονής Βαρλαάμ (1536-1548): 2,66.
 Καθολικό μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων (1545)(β' φάση): 2,95.
 Καθολικό μονής Ρουσάνου (1545): 2,40.
 Καθολικό μονής Διονυσίου (1547): 2,00.
 Καθολικό μονής Γαλατάκη Εὐβοίας (1556): 2,05.
 Καθολικό μονής Κορώνης (1587): 2,05.
 Καθολικό μονής Ἀγίου Παντελεήμονος Ἀγιάς (16ος αἰ.): 2,33.
 Καθολικό μονής Πέτρας Ν. Πίνδου (16ος αἰ.): 2,50.
 Καθολικό μονής Φλαμουρίου Πηλίου (16ος αἰ.): 2,50.
 Ἁγία Τριάδα Δρακότρυπας (Σκλάταινας) (1742): 2,13.
 Ἁγία Παρασκευή (Τσουνά) στό Νεραϊδοχώρι (1792): 2,00.
 Ἁγιος Στέφανος Μετεώρων (1798): 2,33.
 Ἡ ἀπόσταση μεταξύ τῶν κίωνων εἶναι 2,70 μ. κατά τό μήκος τοῦ ναοῦ καί 2,80 μ. κατά τό πλάτος. Ἡ διάμετρος τοῦ τρούλλου εἶναι 2,50 μ., δικαιολογημένα πολύ μικρή λόγῳ τοῦ προχωρημένου τῆς ἐποχῆς. Σέ ἄλλους ναοὺς οἱ ἀποστάσεις μεταξύ τῶν κίωνων τοῦ τρούλλου εἶναι:
 Καθολικό μονής Ἀντινίτσης (15ος αἰ.): 3,55, διάμ. τρούλλου : 3,55²⁴.
 Καθολικό μονής Ἀγάθωνος (15ος αἰ.): 3,10²⁵.
 Καθολικό μονής Δουσίκου (16ος αἰ.): 4,50²⁶.

Καθολικό μονής Φλαμουρίου (τέλος 15ου αἰ.): 4,10, διάμ. τρούλλου: 4 μ.²⁷.
 Καθολικό μονής Κορώνης (16ος αἰ.): 3,10²⁸.
 Καθολικό μονής Πέτρας (16ος αἰ.): 3,60, διάμ. τρούλλου: 3,50 μ.²⁹.
 Καθολικό μονής Ρεντίνας (16ος αἰ.): 2,70³⁰.
 Καθολικό μονής Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου στό Ζάγκο: 3,30, διάμ. τρούλλου: 2,90³¹.
 Ζωοδόχος Πηγὴ Παναγίτσας Τρικάλων (1761): 3 καί 3,30 μ., διάμ. τρούλλου 2,80 μ.³².
 Καθολικό μονής Κλεινοῦ (μέσα τοῦ 18ου αἰ.): 2,75 μ., διάμ. τρούλλου: 2,50 μ.³³.
 Ἁγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι (1792): 2,45 μ., διάμ. τρούλλου: 2,40 μ.³⁴.
 Ἁγιος Ἀθανάσιος Ρούμ-Παλαμᾶ Καρδίτσας: 3,55 καί 3,65 μ.³⁵.
 Ἡ ἀνατολική καί ἡ δυτική κεραία τοῦ σταυροῦ ἔχουν μήκος 1 μ. καί οἱ ἐγκάρσιες 1,45 μ., μέ συνέπεια τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα νά εἶναι ὀρθογώνια³⁶ μέ ἀναλογία 1,45/1,80=1/1,24. Ὁρθογώνια εἶναι καί τὰ παραβήματα μέ ἀναλογία 1,45/1,65=1/1,14. Ἡ κάλυψη τῶν παραβημάτων γίνεται μέ ἡμικυκλικά σέ κάτοψη φουρνικά. Τά φουρνικά εἶναι θόλοι πού ἐφαρμόσθηκαν στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική³⁷. Ἐδῶ ὅμως ἡ προτίμηση σέ αὐτό τόν τύπο καλύψεως πιθανῶς σχετίζεται μέ τουρκικά πρότυπα, ἐφ' ὅσον οἱ χαμηλές ἀσπίδες εἶναι ὀθωμανικὴ ιδέα³⁸. Ἡ βάση στήν ὁποία στηρίζονται τὰ φουρνικά τετραγωνίζεται μέ μία χονδροειδῆ ἀτέλεια στήν κατασκευή πρὸς τὰ ἀνατολικά καί τὰ δυτικά καί ὄχι μέ τή χρήση δευτερευόντων τόξων, ἐγκάρσιων στὸν κατά μήκος ἄξονα τοῦ κτιρίου, ὅπως γίνεται συνήθως³⁹. Ἡ κατά μήκος κεραία τοῦ σταυροῦ ἐπεκτείνεται καί διεισ-

24. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ ἐπὶ τῆς Ὁθρυος μονὴ Ἀντινίτσης, *ΕΕΒΣ Ζ'* (1931), 370.

25. Π. Λαζαρίδης, Μεσαιωνικά Φθιώτιδος καί Φωκίδος, *ΑΔ 19* (1964), Χρονικά, 233, σχέδ. 3.

26. Γ. Καρατζόγλου, Ὁ Ἁγιος Ἀθανάσιος Ρούμ-Παλαμᾶ Καρδίτσας, *Ἐκκλησίαις* 3, 151.

27. Κίζης, Ἡ μονὴ Φλαμουρίου στό Πήλιο, *Ἐκκλησίαις* 2, 155 εἰκ. 8.

28. Καρατζόγλου, ὅ.π. (ὑπόσημ. 26), 151.

29. Π. Μυλωνάς, Ἡ μονὴ Πέτρας στήν Νότια Πίνδο, *Ἐκκλησίαις* 2, 123 εἰκ. 6.

30. Καρατζόγλου, ὅ.π. (ὑπόσημ. 26), 151.

31. Ἀ. Πασαλῆ, Ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Ζάγκο Τρικάλων, *ΔΧΑΕ Κ'* (1999), 136.

32. Ἀ. Πασαλῆ, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ στήν Παναγίτσα Τρικάλων, *Δέκατο Ἐβδομο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης*. Πρόγραμμα καί περιλήψεις εἰσηγήσεων καί ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1997, 58-59.

33. Ἀφροδίτη Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ Καλαμπάκας, *ΔΧΑΕ ΚΑ'* (2000), 71 εἰκ. 2.

34. Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι, ὅ.π. (ὑπόσημ. 7), 193.

35. Καρατζόγλου, ὅ.π. (ὑπόσημ. 26), 151.

36. Βλ. Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ, ὅ.π. (ὑπόσημ. 33), 80 καί σημ. 18, ὅπου γίνονται σχόλια γιὰ ὀρθογωνικοῦ σχήματος γωνιαῖα διαμερίσματα σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν.

37. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ Πόρτα-Παναγία τῆς Θεσσαλίας, *ΑΒΜΕ Α'* (1935), 12 εἰκ. 3.

38. G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Λονδίνο 1971.

39. Σέ πῶς προσεγμένες κατασκευές εἶναι συνηθισμένη ἡ χρήση δευτερευόντων τόξων σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, πρβλ. Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι (Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στό Νεραϊδοχώρι, ὅ.π., 198) καί στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο στό Ζάγκο (Α. Πασαλῆ, Ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό Ζάγκο, ὅ.π. (ὑπόσημ. 31), 142 καί σημ. 53.

δύει στὸν χώρο τοῦ Ἱεροῦ⁴⁰. Ἡ κάλυψη τῶν δυτικῶν γωνιαίων διαμερισμάτων γίνεται μέ κατὰ μήκος ἡμικυλίνδρους (κλειδὲς σέ ὕψος 5,60 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο). Στὴν κάλυψη τῶν ἀνατολικῶν γωνιαίων διαμερισμάτων ὁμοῦς παρουσιάζεται μία ἰδιομορφία ἢ ὁποία, σέ συνδυασμὸ μέ τὴν ποικιλία στὴ θολοδομία γωνιαίων διαμερισμάτων καὶ παραβημάτων, τεκμηριώνει τὴ βαθμιαία ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ παράδοση: τὰ διαμερίσματα καλύπτονται κατὰ τὸ ἀνατολικὸ ἡμισυ μέ μισὰ φουρνικά καὶ κατὰ τὸ δυτικὸ μέ κατὰ μήκος ἡμικυλίνδρους (κλειδὲς σέ ὕψος 5,40 μ.). Τὰ γωνιαία διαμερίσματα καὶ τὰ παραβήματα διαφοροποιοῦνται στὴν ἀνωδομή μέ σαφήνεια. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται καὶ μέ τὴν ὑπαρξὴ τόξων. Πάντως ἀπουσιάζουν οἱ παραστάδες στοὺς τοίχους ἀπέναντι ἀπὸ τὰ ὑποστυλώματα.

Ὁ ναὸς στὴ θέση τῆς κοινοστήρικτης λιτῆς τῶν ἀγιορειτικῶν καὶ μετεωριτικῶν προτύπων ἔχει στενὸ, διώροφο νάρθηκα⁴¹. Στὸ ἰσόγειο ὁ νάρθηκας χωρίζεται σέ τρία μέρη μέ δύο ἡμικυκλικά τόξα, ἐγκάρσια στὴ μεγάλη διάστασή του, πού πατοῦν σέ προβόλους. Ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ἀνάμεσα στὰ τόξα τοῦ νάρθηκα καὶ στὰ κατὰ μήκος τόξα τοῦ κυρίως ναοῦ δέν ὑπάρχει ἀντιστοιχία⁴². Ὁ κεντρικὸς χώρος τοῦ ἰσογείου τοῦ νάρθηκα καλύπτεται μέ τυφλὸ θόλο σαφῶς μεγαλύτερης διαμέτρου ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ οἱ ἀκραῖοι χώροι μέ τμήματα ἡμικυλίνδρων παράλληλα πρὸς τὸν κατὰ μήκος ἄξονα τοῦ ναοῦ. Πρόκειται γιὰ ἀσυνήθιστο συνδυασμὸ. Συνήθως ἡ κάλυψη σέ αὐτοῦ τοῦ τύπου νάρθηκα γίνεται μέ ἐγκάρσιο ἡμικυλίνδρο πού διακόπτεται στὸ κέντρο ἀπὸ τυφλὸ θόλο. Ἡ χρῆση ἡμι-

κυλίνδρων παράλληλων πρὸς τὸν κατὰ μήκος ἄξονα εἶναι στατικῶς ἄστοχη, διότι οἱ κατὰ μήκος καμάρες δέν παραλαμβάνουν τίς ὠθήσεις τῆς ἀσπίδας. Ἐδῶ ὁμοῦς ἡ χρῆση τους εἶναι στατικῶς ὀρθή, διότι οἱ ὠθήσεις τῆς ἀσπίδας παραλαμβάνονται ἀπὸ τὰ ἐγκάρσια τόξα. Μέ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καλύπτεται ὁ ἰσόγειος νάρθηκας στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ἀγίας Τριάδας Δρακότηρπας⁴³. Ἐνα ἀκόμη κοινὸ στοιχεῖο τοῦ καθολικοῦ τῆς Δρακότηρπας μέ τὸ ἐξεταζόμενο μνημεῖο εἶναι τὸ παράθυρο στὸν διαχωριστικὸ τοῖχο νάρθηκα-κυρίως ναοῦ, νοτίως τῆς θύρας.

Ἡ ἐνιαία στάθμη διαπέδων κυρίως ναοῦ-νάρθηκα εἶναι ἓνα στοιχεῖο τοῦ παραδοσιακοῦ ἀθωνικοῦ τύπου⁴⁴.

Ὁ ὄροφος εἶναι ὀρθογώνιος χώρος ἐσωτερικῶν διαστάσεων 7×3,90 μ. Χωρίζεται μέ ἐγκάρσιο σφενδόνιο πλάτους 0,55 μ. σέ δύο ἴσους καὶ συμμετρικῶς διατεταγμένους χώρους, πού φέρουν κατὰ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τυφλά, ἀβαθῆ ἀψιδώματα χωρὶς παραστάδες καὶ καλύπτονται μέ τυφλοὺς, ἡμισφαιρικοὺς θόλους (φουρνικά). Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὸν τρόπο διατάξεως τῶν περιμετρικῶν ἀψιδωμάτων πού στηρίζουν τὸ κάθε φουρνικὸ, θά μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὸν τύπο τοῦ παρεκκλησίου, ἀλλὰ καὶ τὸν δεῦτερο χώρο, ὡς ἀτελὴ συνεπτυγμένο σταυροειδῆ, ἐφ' ὅσον τὰ τυφλά, ἀβαθῆ ἀψιδώματα ἀνατολικοῦ, δυτικοῦ καὶ νότιου τοίχου θά ἐθεωροῦντο ἐκφυλισμένες κεραῖες τοῦ σταυροῦ. Ἐχομε δηλαδή περίπτωση συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναυδρίου, ὅπου τὰ ὑποστυλώματα μηδενίζονται, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ κεραία εἶναι ἐλάχιστες (μῆκος 0,20 μ.), ἡ νότια εἶναι με-

40. Πρβλ. τὴν Ἀγία Τριάδα Κριεζώτη, Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ Ἀγία Τριάς Κριεζώτη, *ΑΒΜΕ Ε'* (1939-1940), 6. Ἐπίσης τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Σωσίνου, Στυλίου, ὁ.π. (ὑπόσημ. 21), 72 εἰκ. 8 καὶ 9.

41. Ἡ κατασκευὴ ὀρόφου ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα, συνηθισμένη σέ καθολικά μονῶν, ἐπιτεῖ ἔως καὶ τὸν 19ο αἰῶνα, βλ. Κίξης, Ἡ μονὴ Φλαμουρίου, ὁ.π. (ὑπόσημ. 27), 162. Ρ. Λεωνιδοπούλου-Στυλιανοῦ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Τριάδας στὸ Ζουπάνι, *Ἐκκλησιές* 1, 162. Πὰ διώροφους νάρθηκας βλ. Πασαλῆ, Ἡ Ἀγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι, ὁ.π. (ὑπόσημ. 7), 199 καὶ σημ. 65-75, ὅπου ἀναφέρονται καθολικά μονῶν μέ διώροφους νάρθηκας. Ἐπίσης, Σ. Βογιατζῆς, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα* (Τετράδια Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, 7), Ἀθήνα 2000, 94. Διώροφους νάρθηκας θά συναντήσουμε στὰ καθολικά τῶν μονῶν: Βατοπεδίου (μεσοβυζαντινὸ-δύο διώροφοι νάρθηκας μέ κατηχούμενα καὶ δύο παρεκκλήσια στὸν ὄροφο), Στ. Μαυρολοῦκος, Τυπολογικὰ τοῦ καθολικοῦ Βατοπεδίου καὶ τῶν παρεκκλησιῶν του, *Δέκατο Πέμπτο Συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης*. Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις

εισηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1995, 38· Τσάγεζι, Χ. Μπούρας, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίου Δημητρίου Στομίου (τ. Τσάγεζι), *ΔΧΑΕ ΚΔ'* (2003), 154 καὶ 161 σημ. 130· Ὑπαπαντῆς Μετεώρων (ὁ ὄροφος χρησίμευε ὡς κελί)· στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Θεολόγο Ὑμηττοῦ· στὴν Παναγία στὸν περίβολο τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου στὸ Μυρόφυλλο Τρικάλων (ὁ ναὸς τοῦ 1714, στὸν ὄροφο παρεκκλήσιο τῶν Ταξιαρχῶν μέ χρονολογία 1738)· στὴν Ζερμπίτσα Λακωνίας (ἀρχές τοῦ 17ου αἰ.).

42. Πρβλ. Ἀγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι, ὅπου οἱ κίονες τῆς λιτῆς δέν βρισκονται στὴ νοτιὰ προέκταση τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, γεγονός πού ὀφείλεται μάλλον σέ κατασκευαστικὴ ἀτέλεια, Πασαλῆ, Ἡ Ἀγία Παρασκευὴ στὸ Νεραϊδοχώρι, ὁ.π. (ὑπόσημ. 7), 191 εἰκ. 4, 193.

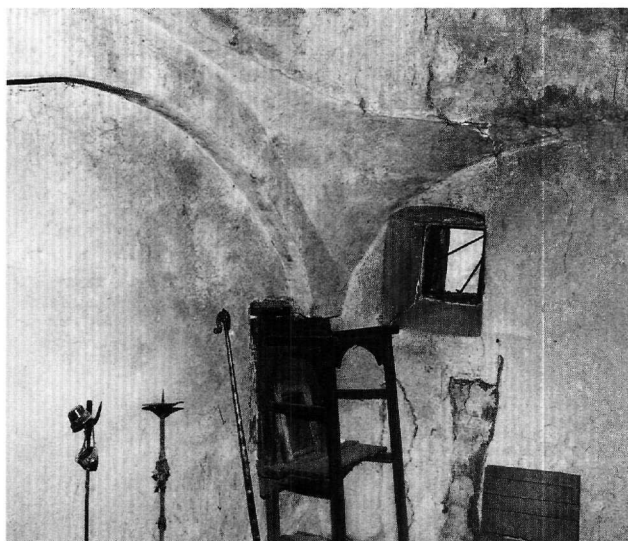
43. Γ. Καρατζόγλου, Ἡ μονὴ Ἀγίας Τριάδος Δρακότηρπας (Σκλάταινας), *Ἐκκλησιές* 2, 140 εἰκ. 2.

44. Π. Μυλωνᾶς, ὁ.π. (ὑπόσημ. 20), πίν. κατόψεων τῶν καθολικῶν, ὅπου φαίνεται ὅτι στὰ ἀγιορειτικὰ καθολικά ἢ στάθμη τοῦ διαπέδου τῆς λιτῆς εἶναι ἴδια μέ ἐκεῖνη τοῦ κυρίως ναοῦ ἢ, σέ πολὺ λίγες περιπτώσεις, μία βαθμίδα χαμηλότερα.

γαλύτερη (μῆκος 0,55 μ.) καί ἡ βόρεια μηδενική. Ὁ τυφλός τρουῖλος εἶναι ἰδιαίτερος εὐρύς, εἰς βάρος τῶν φερόντων στοιχείων, ἀψιδωμάτων καί καμάρας, πού ἔχουν μικρό πλάτος (Εἰκ. 10).

Ὁ συνεπτυγμένος σταυροειδής τύπος εἶναι ἀκραία περίπτωση τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου πού προκύπτει ὅταν τά τέσσερα ὑποστυλώματα τοῦ σταυροῦ ἐφάπτονται μέ μορφή παραστάδων στίς γωνίες. Ἐπειδή ὅμως ἔχουν μικρές διαστάσεις, οἱ κεραίες τοῦ σταυροῦ ἐκφυλίζονται σέ ἀπλά, τυφλά τόξα, ἐνῶ τά γωνιαῖα διαμερίσματα ἐξαφανίζονται, μέ ἀποτέλεσμα νά προκύπτει ἕνας τρουλλαῖος ναός. Ὁ συνεπτυγμένος σταυροειδής εἶναι τύπος βυζαντινός⁴⁵ πού χρησιμοποιεῖται καί κατά τήν Τουρκοκρατία. Ὁ βυζαντινός τύπος διαθέτει τρουῖλο μέ τύμπανο καί παράθυρα. Ἡ περίπτωση τοῦ παρεκκλησίου πού ἐξετάζουμε διαθέτει τυφλό ἡμισφαιρικό θόλο πού ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας σέ τόξα, χωρίς τή μεσολάβηση τυμπάνου. Ὅπως ἔχει ἤδη ὑποστηριχθεῖ, τό φαινόμενο τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συνεπτυγμένου σταυροειδοῦς μέ τυφλό θόλο ἐμφανίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα, διαδόθηκε τόν 18ο καί ἐξακολούθησε νά ἐφαρμόζεται ἕως τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα⁴⁶.

Ἡ κάλυψη μέ φουρνικό εἶναι τύπος πού ἐφαρμόσθηκε εὐρύτατα σέ ναῦδρια καί παρεκκλήσια κατά τά μεταβυζαντινά χρόνια καί ἀποτελεῖ τόν κανόνα στό Ἅγιον Ὅρος σέ ναούς μικροῦ μεγέθους, μέ πρωιμότερο παράδειγμα τό ναῦδριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στήν περιοχὴ Προβάτα (1631)⁴⁷. Ἀκόμη δύο πρόυμα παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ κοιμητηριακός ναός τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου στή μονή Ἁγίου Γεωργίου στό Ἑπταχώρι (μέσα τοῦ 17ου αἰ.)⁴⁸ καί ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Χορευτό (1651)⁴⁹. Ἕνας σημαντικός ἀριθμός συνεπτυγμένων σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν βεβαίως διαθέτουν τρουῖλο μέ τύμπανο, ὅπως π.χ. τά πα-

Εἰκ. 10. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τριτάλων. Τό ἐσωτερικό τοῦ παρεκκλησίου.

ρεκκλήσια τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (ἱστορ. τό 1773) καί τῶν Ἁγίων Γεωργίου καί Θεοδοσίου (1837) τῆς μονῆς Ξηροποτάμου⁵⁰ καί τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τῆς μονῆς Βατοπεδίου (1788)⁵¹. Ἡ χρήση τυφλῶν ἡμισφαιρικῶν ἤ ἐλαφρῶς χαμηλωμένων τρουῖλων πού ἐδράζονται ἀπ' εὐθείας στά φέροντα στοιχεία χωρίς τή μεσολάβηση τυμπάνου καθιερώθηκε ἀρχικά ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς ἰσλαμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς⁵². Στήν περίπτωση τοῦ ἐξεταζόμενου μνημείου θά λέγαμε ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ τύπου εἶναι μᾶλλον ἐπιβίωση ἀγιορειτικῶν προτύπων.

Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, στόν ὄροφο ἡ κάλυψη διαφοροποιεῖται: ἕνα τόξο χωρίζει στά δύο τόν ὄροφο καί κάθε τμήμα καλύπτεται μέ τυφλό ἡμισφαιρικό θόλο. Ὁ

45. Χ. Μπούρας, Ἅγιος Στέφανος Ριβίου Ἀκαρνανίας, *ΕΕΠΣ-ΑΠΘ Γ* (1968), 47.

46. Πρβλ. Μ. Πολυβίου, Ὁ κοιμητηριακός ναός τῶν Ἁγίων Πάντων Μ. Ξηροποτάμου στό Ἅγιον Ὅρος, *Ἐκκλησίες* 3, 94-95.

47. Μ. Πολυβίου, Παρατηρήσεις στήν ἀρχιτεκτονική τοῦ ναῦδριου «Ἅγιος Γεώργιος» στήν περιοχὴ Προβάτα τοῦ Ἁγίου Ὅρους, *Δεύτερο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης*. Πρόγραμμα καί περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1982, 90-91. Ἐπίσης βλ. Σ. Βογιατζῆς, Ἡ μονή Βητουμᾶ στά Τρίκαλα Θεσσαλίας, *Ἐκκλησίες* 5, 46 καί σημ. 43-48, ὅπου ἀναφέρονται καί ἄλλα μνημεῖα μέ τήν ἴδια τυπολογία. Ὁ συγγραφέας χαρακτηρίζει τό προπύλαιο τῆς μονῆς Βητουμᾶ, πού προηγεῖται τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Προβάτας «κατά 60 ἔτη», ὡς «ἀκραία περίπτωση τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου, στόν ὁποῖο ἔχει ἐξαφανισθεῖ

κάθε ἵχνος κεραίων», ὁ.π., 46-47.

48. Μ. Πολυβίου, Ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Ἑπταχώρι (Μπουρμπουτσιό) Βοῖου-Γράμμου, *Ἐκκλησίες* 2, 42 εἰκ. 12-14, 44.

49. Ἀ. Πορτελάνος, Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στό Χορευτό Πηλίου, *Ἐκκλησίες* 2, 168 εἰκ. 2, 172, ὅπου ἀναφέρονται καί ἄλλα σχετικά μνημεῖα στήν Ἀττική, τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα καί τή Σερβία.

50. Μ. Πολυβίου, Τά ἐντός τῶν περυγῶν παρεκκλήσια τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, *Ἐκκλησίες* 4, 56 εἰκ. 1, 2, 3, 57, 60-61 εἰκ. 7.

51. Χ. Χεῦλς, Τό παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στή μονή Βατοπεδίου, *Ἐκκλησίες* 3, 66.

52. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *L'Hellénisme Contemporain*, ἐν Ἀθήναις 1953, 214.

λόγος αυτής της διαφοροποιήσεως και της έπιλογής του τρόπου καλύψεως των δύο διαμερισμάτων με φουρνικά είναι ότι το σύνολο καλύπτεται με ένιαία στέγη. Έτσι δέν υπήρχαν τά περιθώρια για στέγαση με ήμικυλινδρους. Οί τελευταίοι θά δημιουργούσαν πρόβλημα στη στέγη με την καθ' ύψος ανάπτυξή τους. Π' αυτό προτιμήθηκαν τά φουρνικά, των οποίων ή ύπαρξη διαφαίνεται έξωτερικώς από τό έξαγμα πού παρουσιάζει ή στέγη στίς θέσεις πού έφάπτεται των φουρνικών⁵³. Η στέγη του όρόφου του νάρθηκα με τό παρεκκλήσιο και τά κατηχούμενα ύψώνεται επάνω από ή στέγη του κυρίως ναού και διαφοροποιείται από εκείνη⁵⁴.

Μορφολογία

Ο έπισκέπτης του μνημείου διαπιστώνει άμέσως την όμοιοτήτά του με την Άγία Παρασκευή (Τσούκα), πού βρίσκεται σέ μικρή απόσταση, κοντά στο Νεραϊδοχώρι. Από ή διαμόρφωση του έσωτερικού και την έξωτερική διάπλαση των όγκων γίνεται άμέσως άντιληπτό ότι ή αρχιτεκτονική του πρώτου ναού είναι άτελής άπομίμηση της αρχιτεκτονικής του δευτέρου. Άλλωστε έξι χρόνια χωρίζουν την άνέγερση των δύο μνημείων, όπως φαίνεται από τίς χρονολογίες των κτητορικών έπιγραφών⁵⁵ (Εικ. 11 και 12).

Στό έσωτερικό της Άγίας Τριάδας χρησιμοποιούνται τόξα πλάτους 0,50-0,60 μ. προκειμένου νά μειωθούν τά ανοίγματα των θόλων. Η άνόργανη αυτή λύση αποβαίνει εϊς βάρος της αισθητικής του έσωτερικού. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος πού καλύπτει μεγάλο μέρος των έσωτερικών επιφανειών, τό χρυσωμένο τέμπλο και τά δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια συντελούν στη μορφολογική διάπλαση του χώρου. Η ενδιαφέρουσα διάρθρωση του έσωτερικού χώρου όμως, με την πολυπλοκότητα της θολοδομίας, τούς κίονες, τούς πεσσούς και τά τόξα, ελάχιστα ύποδηλώνεται στίς όψεις. Η μορφή του ναού έξωτερικώς έν μέρει άνταποκρίνεται στα

παραδοσιακά πρότυπα. Ο ναός έχει τρείς όψεις, διότι ή τέταρτη άκουμπά στην πλαγιά του βουνού. Οί όψεις εμφανίζουν ένα επιβλητικό κτίριο με άτελή την κλιμάκωση των όγκων. Τό μεγάλο ύψος δίνει ύψηλές άναλογίες στο σύνολο. Στο βασικό όρθογώνιο παραλληλεπίπεδο τό γείσο των μακρών πλευρών συνεχίζεται όριζοντίως και στην άνατολική πλευρά, κάτω από ή στέγη της κόγχης του ιεροῦ Βήματος, με έξάρσεις στην άνατολική και τίς εγkάρσιες κεραίες του σταυρού. Στίς θέσεις αυτές κάμπτεται παρακολουθώντας τίς άετωματικές ή τρίπλευρες άπολήξεις τους. Τό γείσο στον όροφο είναι από τό ίδιο υλικό και προχωρεί όριζόντιο και άδιάσπαστο. Τό ίδιο ισχύει και για τό γείσο του τρούλλου. Η άπλοποίηση στον τρόπο της στεγάσεως, πού απέχει πολύ από ή διάσπαση σέ πολλά διαδοχικά έπιπεδα κατά ή βυζαντινή περίοδο, έχει ως άποτέλεσμα ή βαριά μορφή του κτιρίου, χαρακτηριστικό του δεύτερου ήμίσεος του 17ου και του 18ου αιώνα. Η έντύπωση της βαρύτητας μετριάζεται με τόν τρόπο της διαπάσεως των στεγών των κεραιών του σταυρού. Είναι προφανής ή διάθεση τονισμού των εγkάρσιων κεραιών του σταυρού πού διαγράφονται με ύπερυψωμένα τριγωνικά άετώματα στίς όψεις και διαφοροποιούνται από τόν βασικό όγκο του κτιρίου. Δικλινείς στέγες καλύπτουν τίς κεραίες πλην της δυτικής, ή όποία κρύβεται κάτω από την ένιαία στέγη του ναού. Η άνατολική κεραία κατ' άρχήν κρύβεται κάτω από ή στέγη πού έπεκτείνεται καλύπτοντας και τά γωνιαία διαμερίσματα. Στο πρόσ τά άνατολικά άκρο της όμως διαφοροποιείται, καθώς ή στέγη της προβάλλει άνεξάρτητα ως δίριχτη με μερικώς λοξή άπότμηση. Τό πολυγωνικό γείσο της στέγης, όπως διαμορφώνεται, προσδίδει μορφολογικό ενδιαφέρον στην άνατολική όψη. Σέ άλλες περιπτώσεις βεβαίως ή στέγη παρουσιάζεται ένιαία, καλύπτοντας όλο τόν ναό και από αυτή προβάλλουν μόνον οί τρούλλοι⁵⁶.

Ο ύπερυψωμένος όγκος του νάρθηκα και ή διαφοροποίηση της στέγης του όρόφου με την κάλυψη των θό-

53. Διώροφο νάρθηκα με διαφοροποιημένη κάλυψη για τόν ίδιο λόγο έχουμε στο καθολικό της μονής Άγίας Τριάδας στο Ζουπάνι με άνάλογη κύρτωση στην στέγη, Λεωνιδοπούλου-Στυλιανού, Τό καθολικό της μονής της Άγίας Τριάδας στο Ζουπάνι, ό.π. (ύποσημ. 41), 68, 69 εικ. 3, 4. Παραδείγματα ναών, στην κάλυψη των οποίων γίνεται χρήση χαμηλού θόλου με έξαγμα στην στέγη βλ. Λ. Πολίτης, Τό καθολικό της μονής Τσιούκας στα Κατσανοχώρια, Έκκλησιές 4, 81.

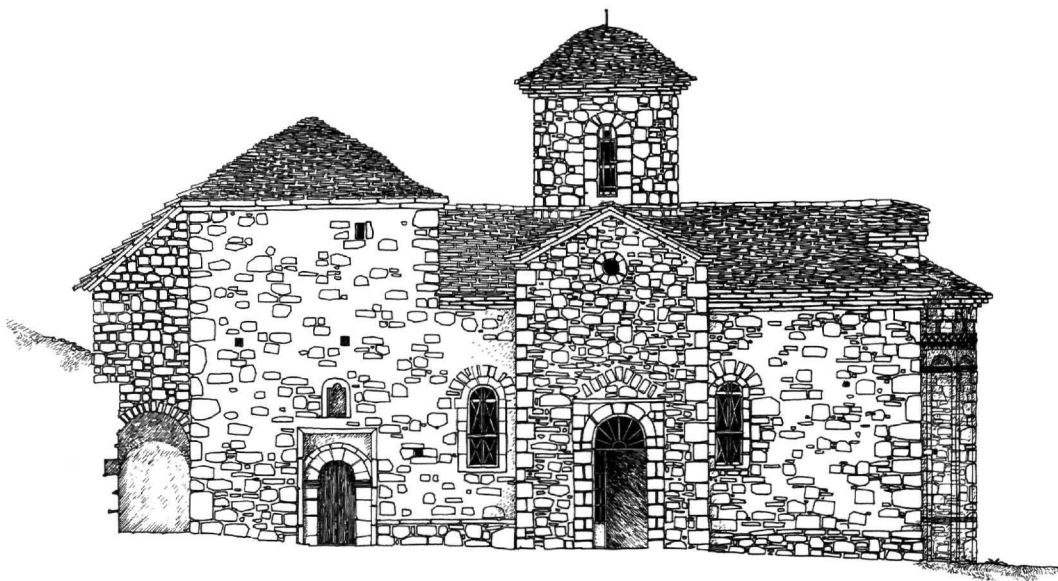
54. Πρβλ. καθολικά μονών Φλαμουρίου και Σουρβιάς στο Πήλιο, όπου οί στέγες ύπερυψώνονται μέν, αλλά έπεκτείνονται και συνε-

χίζουν άδιάσπαστες επάνω από τόν κυρίως ναό, Κίζης, Η μονή Φλαμουρίου, ό.π. (ύποσημ. 27), 158. Ο ίδιος, Η μονή Σουρβιάς, ό.π. (ύποσημ. 5), 162, 165 εικ. 13 και 14.

55. Η Άγία Παρασκευή κτίσθηκε τό 1792, βλ. Πασαλή, Η Άγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι, ό.π. (ύποσημ. 7), 202, ένw ή Άγία Τριάδα τό 1798, βλ. κτητορική έπιγραφή παρακάτω.

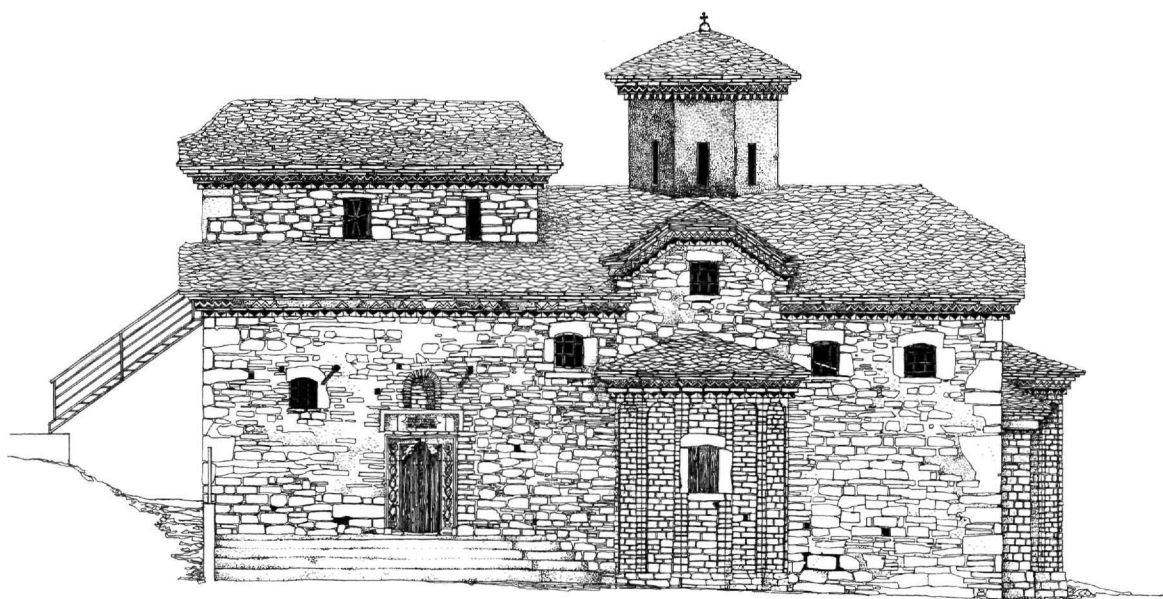
56. Πρβλ. μονή Βράχας, Γ. Ντέλλας, Τό μοναστήρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα στη Βράχα Εύρυτανίας, Έκκλησιές 4, 99 εικ. 1, 100 εικ. 2 και 3, 102 εικ. 5 και 6.

Εικ. 11. Αγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Νότια όψη.

0 1 2 4 M

Εικ. 12. Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων. Νότια όψη.

0 1 2 4 M

λων του ελαφρύνουν τό συγκρότημα. Ο δρόφος καταλαμβάνει μόνο τόν χώρο του νάρθηκα, χωρίς νά προεκτείνεται ανατολικά⁵⁷. Η στέγη πού καλύπτει τούς θόλους των κατηγουμένων καί τοῦ παρεκκλησίου εἶναι μάλλον ἄκομψη. Ἐξελίσσεται παρακολουθώντας τήν καμπυλότητα τῶν θόλων μέ ἔξαρση ἐπάνω ἀπό τίς δύο ἀσπίδες. Πάντως ἡ σχέση τῶν ὀγκων στέγης νάρθηκα-τροῦλλου ἐκφράζει σωστά τούς χώρους τούς ὁποίους καλύπτουν. Ἡ ἀπόκρυψη τῶν θόλων τοῦ ὁρόφου κάτω

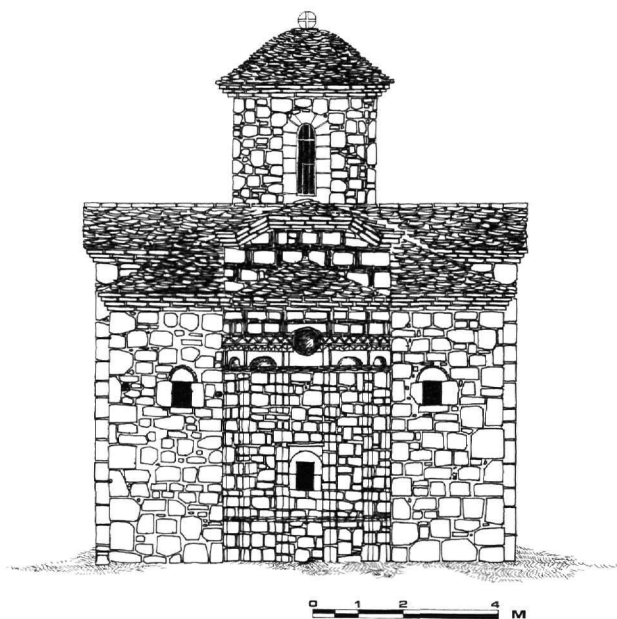
ἀπό τή στέγη μᾶς στερεῖ τή δυνατότητα μορφολογικῶν ἀναζητήσεων. Στίς ἐξωτερικές ἐπιφάνειες τοῦ νάρθηκα καί τοῦ ὁρόφου δέν παρατηρεῖται διάθεση γιά μορφο-

57. Στό καθολικό τῆς μονῆς Πέτρας ὁ δρόφος ὑπεράνω τοῦ νάρθηκα προεκτείνεται ἀνατολικά καί ἀκουμπᾷ ἄκομψα στόν τροῦλλο ἕως τό ἥμισυ τοῦ ὕψους τῶν παραθύρων, Μυλωνᾶς, Ἡ μονή Πέτρας, ὁ.π. (ὑπόσημ. 29), 124, 125.

λογική διάπλαση, ενώ η όργάνωση του εσωτερικού χώρου διακρίνεται για την αισθητική της με την πολυπλοκότητα της θολοδομίας, τόν τοιχογραφικό και τόν ξυλόγλυπτο διάκοσμο.

Ο τρούλλος αναδύεται μάλλον απότομα από τη στέγη. Τό κυβόσχημο βάθρο καλύψεως των λοφίων και στηρίξεως του τυμπάνου του τρούλλου πού θά συνέβαλε στην όγκομετρική διάπλαση του συνόλου, έδω άπουσιάζει. Τό τύμπανο του τρούλλου διατρυπά άπ' ευθείας τη στέγη. Η έκφυλισμένη κάλυψη των λοφίων από δύο σειρές σχιστοπλακών, τοποθετημένων έκφορικά, στό ύψος της κορυφογραμμής των κεραίων του σταυρού πού δημιουργεί μία ύποτυπώδη βάση έδράσεως του τρούλλου, δέν διορθώνει την απότομη ανάδυσή του από τη στέγη, παρά συμβάλλει στην άτελή κλιμάκωση των στεγών. Τό κυλινδρικό τύμπανο του τρούλλου διαρθρώνεται μέ άπλότητα χωρίς κανένα ιδιαίτερο μορφολογικό στοιχείο. Στά τέσσερα σημεία του όρίζοντα άνοίγεται από ένα μακρόστενο, τοξωτό παράθυρο.

Η έπιμέλεια στην όργάνωση των όψεων έντοπίζεται στην άνατολική πλευρά λόγω της σημασίας της, και κατά δεύτερο λόγο στη νότια. Στην άνατολική όψη ή κατακόρυφη διάσταση τονίζεται μέ τό μεγάλο ύψος της κόγχης του Ίερού (Είκ. 13). Σέ αυτό συμβάλλει και ή στέγαση της κόγχης, ή όποία συνεχίζεται ένιαία μέ τη στέγαση του βασικού όγκου του ναού. Η διακοσμητική διάθεση περιορίζεται στην κόγχη του Ιερού Βήματος μέ σκοπό νά έξάρει την ιερότητα του χώρου. Έπτάπλευρη σέ κάτοψη (μέ έξαιρετικώς μειωμένο τό πλάτος των άκραιών πλευρών), διακοσμεύεται έξωτερικώς μέ άβαθή κογχάρια (στis πέντε πλευρές) πού εισέχουν έλαφρώς και καταλαμβάνουν σχεδόν όλο τό ύψος της, άρχίζοντας από τό ύποτυπώδες κρηπίδωμα και φθάνοντας 1 μ. κάτω από τό γείσο (Είκ. 14). Η πυκνή διαδοχή των εισεχόντων άψιδωμάτων δημιουργεί μία όπτική άνησυχία στην άνατολική πλευρά και μετριάξει τη βαρύτητα του όγκου του κτιρίου. Τά άψιδώματα έχουν διατομή κατά τι μικρότερη του ήμικυκλίου και καλύπτονται μέ

Είκ. 13. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Άνατολική όψη.

οίονει τεταρτοσφαίρια⁵⁸. Τά τυφλά άψιδώματα, των όποιων ό αριθμός ποικίλλει, γενικώς είναι συνηθισμένη μορφολογική άντιμετώπιση σέ μεταβυζαντινούς ναούς του θεσσαλικού και του βορειοελλαδικού χώρου⁵⁹, αλλά και των Βαλκανίων⁶⁰. Άποτελούν έπιβίωση των άντίστοιχων διακοσμητικών κογχών της βυζαντινής έποχής⁶¹. Λιγότερο συνηθισμένη βεβαίως είναι ή μορφή πού έχουν τά άψιδώματα έδω. Τό μορφολογικό ένδιαφέρον συνεχίζεται και στό άνω τμήμα της κόγχης, αλλά και στό άνω κεντρικό τμήμα της άνατολικής όψεως, χάρη στην έπιμελημένη δόμηση μέ ένα άτελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Δέν πρόκειται για άλλαγή οικοδομικής φάσεως, αλλά είναι πάγια συνήθεια νά κατασκευάζεται, κατά την Τουρκοκρατία, μέ μεγαλύτερη έπιμέλεια ή άνατολική όψη και μάλιστα ή άψίδα, όπως π.χ. στό καθολικό και τό παρεκκλήσιο της μονής Βη-

58. Πρβλ. ανάλογα, ιδιόρρυθμα, εισέχοντα άψιδώματα στην άνατολική όψη, στis θέσεις των παραβημάτων στο καθολικό της μονής Κλεινού, Πασαλή, Τό καθολικό της μονής Κλεινού, ό.π. (ύποσημ. 33), 71 εικ. 2, 72 εικ. 3, 84 εικ. 15.

59. Μεταβυζαντινή άρχιτεκτονική του Άγίου Όρους: καθολικά μονών Δοχειαρίου (16ος αϊ.), Καρακάλλου (16ος αϊ.).

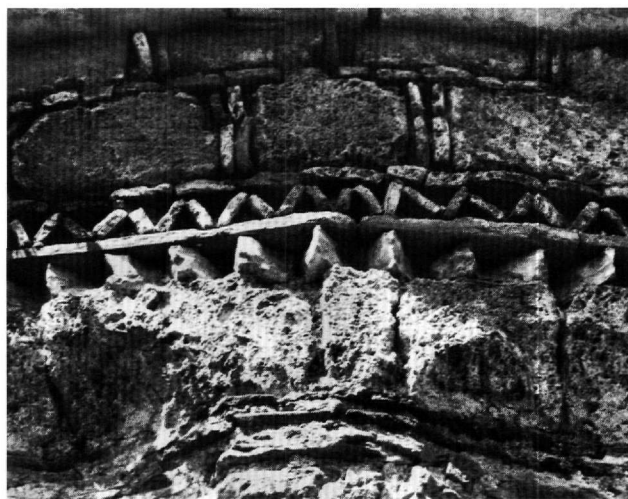
60. Ν. Μουτσόπουλος, Έκκλησίες του Νομού Φλωρίνης, Θεσσαλονίκη 1964, 74. Ό ίδιος, Έκκλησίες του Νομού Πέλλης, Θεσσαλο-

νίκη 1973, 77. Βοκοτόπουλος, Η έκκλησιαστική άρχιτεκτονική, (ύποσημ. 9), 174. Ό ίδιος, Βυζαντινά και μεσαιωνικά μνημεία Ήπειρου, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 299-315.

61. Μουτσόπουλος, Έκκλησίες του Νομού Φλωρίνης, 77. Ά. Όρλάνδος, Βυζαντινά μνημεία Αιτωλοακαρνανίας, ΑΒΜΕ Θ' (1961), 39. Γ. Βελένης, Έρμηνεία του έξωτερικού διακόσμου στη βυζαντινή άρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1984, 107.

Εικ. 14. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἀνατολική ὄψη. Λεπτομέρεια τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

Εικ. 15. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Κόγχη ἱεροῦ Βήματος. Λεπτομέρεια λίθινου καί κεραμοπλαστικοῦ διακόσμου.

τουμᾶ⁶², στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸν Χορτιάτη⁶³, στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος στὴν Βράχα Εὐρυτανίας⁶⁴, στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ⁶⁵, στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στή Βασιλική Καλαμπάκας⁶⁶. Ὁ λόγος τοῦ περιορισμοῦ τοῦ μορφολογικοῦ ἐνδιαφέροντος μόνον στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ναοῦ ἦταν ὅτι ὁ συγκεκριμένος τρόπος δομῆσεως ἀπαιτοῦσε περισσότερο χρόνο καί μεγαλύτερη δαπάνη. Ἐτσι οἱ οἰκοδόμοι περιορίζοντο νὰ κατασκευάζουν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια τὸ ἐξέχον τμήμα τοῦ κτιρίου, πού εἶναι ἡ ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτὴ ἡ παραλλαγή τοῦ πλινθοπερίκλειστου συστήματος, μὲ τὴ δόμηση, σὲ ἰσοῦψεῖς σειρές, λαξευτῶν δόμων ἀπὸ σκουρόχρωμο πωρόλιθο πού ἐναλλάσσονται μὲ διπλὴ σειρά πλίνθων, εἶναι συνηθισμένη λύση κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας γιὰ τὴν κατασκευὴ πολυτελῶν τοιχοποιῶν στὸ Ἅγιον

Ὅρος⁶⁷. Κάτω ἀπὸ τὸ γέισο τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ περιπν 0,50 μ., πλίνθινη ζώνη ζίγκ ζάγκ πρὸ κοίλου βάθους⁶⁸ πού περιβάλλεται ἀπὸ ἀπλές ταινίες, πλίνθινη ἀπὸ ἐπάνω, ἀπὸ σχιστόπλακες ἀπὸ κάτω καί ἀμέσως ἀπὸ κάτω λίθινη ὀδοντωτὴ ταινία⁶⁹ περιτρέχουν τὴν ἀψίδα (Εἰκ. 15). Χαμηλότερα, διπλὴ πλίνθινη ταινία περιτρέχει τὴν ἀψίδα στὸ ὕψος τῶν γενέσεων τῶν ἀβαθῶν τεταρτοσφαιρίων τῶν κογχαρίων. Ὅμοια, διπλὴ, πλίνθινη ταινία ὑπάρχει 0,60 μ. κάτω ἀπὸ τὸ περβάζι τοῦ παραθύρου τῆς ἀψίδας. Ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος δημιουργεῖ μία εὐχάριστη ποικιλία μὲ τὸ χρῶμα τῶν πλίνθινων στοιχείων, ὑποδηλώνει ὁμῶς καί μακρινές ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Ἡ παρεμβολή, στή λίθινη τοιχοποιὰ τοῦ τυμπάνου τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ, ζωνῶν ἀπὸ πλίνθους παίξει ὅπωςδήποτε, ἐκτὸς ἀπὸ διακοσμητικὸ, καί στατικὸ ρόλο⁷⁰. Ἐτσι ἡ

62. Σ. Βογιατζῆς, Ἡ μονὴ Βητουμᾶ, ὁ.π. (ὑποσημ. 47), 44 εἰκ. 10, 46 εἰκ. 15.

63. Ξ. Σαββοπούλου-Κατσίκη, Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Χορτιάτη Θεσσαλονίκης, Ἐκκλησίαις 3, 36 εἰκ. 3.

64. Ντέλλας, Τὸ μοναστήρι τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτήρα, ὁ.π. (ὑποσημ. 55), 102 εἰκ. 5, 105 εἰκ. 10.

65. Ἀ. Πασαλῆ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Κλεινοῦ, ὁ.π. (ὑποσημ. 33), 72 εἰκ. 3, 84 εἰκ. 15.

66. Προσωπικὲς παρατηρήσεις.

67. Πολυβίου, Τὰ ἐντὸς τῶν πτερύγων παρεκκλήσια, ὁ.π. (ὑποσημ. 50), 59-60 καί σημ. 10, ὅπου παραδείγματα ἀγιορειτικῶν μνη-

μείων μὲ παρόμοια μεικτὴ τοιχοδομία καί σχετικὴ βιβλιογραφία.

68. Πὰ πλίνθινες ζῶνες ζίγκ ζάγκ πρὸ κοίλου βάθους σὲ διάφορες θέσεις, πού κοσμοῦν μνημεῖα ἀπέχοντα μεταξὺ τους τοπικὰ καί χρονικὰ, βλ. Πασαλῆ, Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στὸ Ζάγκο, ὁ.π. (ὑποσημ. 31), 145 καί σημ. 86-100.

69. Πὰ λίθινες ὀδοντωτές ταινίες πού ἐπιστέφουν τοίχους ναῶν κάτω ἀπὸ τὸ γέισο τῆς στέγης ἢ τύμπανα τρούλλων καί ἀποτελοῦν ἀνάμνηση βυζαντινῶν προτύπων βλ. Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραῖδοχώρι, ὁ.π. (ὑποσημ. 7), 201 καί σημ. 90-96.

70. Βελένης, ὁ.π. (ὑποσημ. 61), 28 κ.έ.

κόγχη διακρίνεται για την πλαστικότητα της χάρη στά εισέχοντα άψιδώματα, τις πλίνθινες ταινίες, την πλίνθινη ζώνη ζίγκ ζάγκ και τη λίθινη όδοντωτή ταινία, λιτά αρχιτεκτονικά μέσα, που αποτελούν όμως επιβίωση των τρόπων δομής και των διακοσμητικών θεμάτων της ὀψιμης βυζαντινῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὕστερη Τουρκοκρατία.

Τὰ ὀρθογώνια παράθυρα στά μέτωπα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐκατέρωθεν τῆς κόγχης ἐντάσσονται σέ ἓνα σύνθετο γεωμετρικό σχῆμα πού διαμορφώνεται ἀπό τρεῖς λίθους καί εἰσέχει ἐλαφρῶς. Τό σύνολο ἔχει ἐξωτερικῶς σχῆμα κυκλικό. Τό παράθυρο τοῦ διακονικοῦ, ἐπάνω ἀπό τό ὀριζόντιο λίθινο ἀνώφλι, ἔχει τόξο ἀπό ἀπλή πλίνθινη ταινία. Ὁ κυκλικός φεγγίτης τῆς ἀψίδας ἐντάσσεται σέ ἓναν εἰσέχοντα κυκλικό σχηματισμό ἀπό λαξευτούς πωρολίθους μικροῦ πάχους, καμπύλου σχήματος.

Οἱ ἄλλες δύο ὀψεις τοῦ ναοῦ εἶναι ἀπλούστερες. Ἀπουσιάζουν ἡ διάρθρωση τῶν ἐπιφανειῶν μέ τυφλά ἀψιδώματα καί ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος. Στή νότια ὀψη βρίσκονται ἡ κύρια εἴσοδος καί ἡ εἴσοδος στόν νάρθηκα. Τά ἀνώφλια τῶν θυρῶν στόν νότιο τοῖχο εἶναι ἡμικυκλικά καί τῆς θύρας στόν βόρειο τοξωτό, χαμηλωμένο. Ὅλα εἶναι κατασκευασμένα μέ λαξευτούς τραπεζιόσχημους λίθους. Παραδόξως, ἡ εἴσοδος στόν νάρθηκα εἶναι ἐκείνη πού ἔχει τό πῶς περίτεχνο θύρωμα (Εἰκ. 16). Ἀποτελεῖται ἀπό παραστάδες τετραγωνικῆς διατομῆς χωρίς βάσεις, πού φέρουν διευρυμένα ἐπίκρανα, ἀπλά, σχήματος ὀρθογώνιου παραλληλεπιπέδου μέ τρία ἀπλά, κοῖλα κυμάτια τό καθένα. Πλαισιώνεται ἀπό ξεῦγος ἐλαφρῶς προεχόντων ἡμικιόνων μέ κορμό ἀπό πέντε λίθινα κομμάτια καί εὐθύγραμμη ὀριζόντια ἐπίστεψη ὁμοίας διατομῆς. Τοξωτό ὑπέρθυρο πατεῖ στά ἐπίκρανα. Ἀποτελεῖται ἀπό δύο τόξα. Τό ἐσωτερικό τόξο σχηματίζεται ἀπό φαρδεῖς λίθινους θολίτες σέ ἐσοχή ἀπό τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου καί μέ τὴν ἴδια διατομή συνεχίζεται σέ ὀρθοστάτες πού διαμορφώνουν τίς παραστάδες. Τό ἐξωτερικό τόξο σχηματίζεται ἀπό ἐπτά θολίτες (μέ τό μισό πλάτος ἀπό τοὺς θολίτες τοῦ ἐσωτερικοῦ τόξου) στό ἐπίπεδο τῆς τοιχοποιίας. Ψηλότερα ὑπάρχει μικρό ἀψιδῶμα ἐν εἵδει ἀνακουφιστικοῦ τυμπάνου. Τό ὑπέρθυρο τῆς κύριας εἰσόδου ἐπιστέφεται ἀπό εὐθύγραμμο, λίθινο γείσο τετραγωνικῆς διατομῆς.

Μία ἐντονὴ διαφοροποίηση τοῦ μνημείου ἀπό σύγχρονα τοῦ παραδείγματα εἶναι τὰ μεγάλα παράθυρα, ἡ χρήση τῶν ὁποίων γενικεύεται ἀργότερα, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ συμμετρικὴ διάταξη δύο μεγάλων παραθύρων ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τῆς νότιας πλευρᾶς διατηρεῖται καί στή βόρεια πλευρά, ἐκατέρωθεν

Εἰκ. 16. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἡ νότια εἴσοδος στόν νάρθηκα.

τοῦ κεντρικοῦ δίλοβου παραθύρου. Ἐνῶ στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα τόν 18ο αἰῶνα τὰ παράθυρα εἶναι στενά, μικρά καί τοποθετημένα σέ ἀκανόνιστες θέσεις, ἐδῶ ἐμφανίζουν κανονικότητα καί μεγάλο μέγεθος, ἴσως ὑπό ἀγιορειτικὴ ἐπίδραση⁷¹. Ἐπιπλέον ἐνδιαφέροντα μορφολογικά στοιχεῖα στίς μεγάλες ὀψεις εἶναι οἱ δύο κυκλικοὶ φεγγίτες στά τύμπανα κάτω ἀπό τὰ ἀετώματα τῆς στέγης τῆς ἐγκάρσιας κεραίας. Τά ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ διαμορφώνονται μέ πλατιά πλαισίωση (τόξα, σταθμοί, παραστάδες) σέ ἐπεξοχή σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τοῦ προσώπου τῆς τοιχοποιίας (ἰσλαμικὴ καταγωγή). Ἡ πλαισίωση εἶναι κατασκευασμένη ἀπό λίθους σκούρου χρώματος γιὰ νά τονίζουν τίς θέσεις τῶν ἀνοιγμάτων.

71. Βλ. Κυριακό Σκήτης Τιμίου Προδρόμου, Σ. Βογιατζῆς, Τό Κυριακό τῆς Σκήτης Τιμίου Προδρόμου (Ιβήρων) στό Ἅγιον Ὄρος, Ἐκκλησίες 3, 75-90.

Εἰκ. 17. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Λιθανάγλυφο στόν βόρειο τοῖχο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τὰ λιθανάγλυφα πού κοσμοῦν ἐξωτερικῶς τόν ναό. Πρόκειται γιά αὐτοσχέδιες ἀποδόσεις λαϊκῶν παραστάσεων σέ πωρόλιθο. Στήν τεχνική ἐπικρατεῖ τό χαμηλό (ἀβαθές) ἀνάγλυφο πού δημιουργεῖται μέ ἀφαίρεση τοῦ πρώτου ἐπιπέδου τοῦ λίθου. Τά λιθανάγλυφα εἶναι λαξευμένα στόν μαλακό πωρόλιθο ἄτεχνα, σχεδόν μέ ἀφέλεια, μέ ἀνάλογη προσαρμογή στό ὕλικό. Χαρακτηρίζονται ἀπό ἔντονη σχηματοποίηση τῶν θεμάτων μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀπουσία πλαστικότητας. Τά θέματα εἶναι μικρῆς ἐκτάσεως καί προέρχονται ἀπό τό γνωστό θεματολόγιο τῆς λαϊκῆς τέχνης τῆς Τουρκοκρατίας. Πιό ἀξιόλογα εἶναι τὰ λιθανάγλυφα στό θύρωμα τῆς νότιας εἰσόδου στόν νάρθηκα (Εἰκ. 16). Τό ἐπάνω μέρος τῆς ἀριστερῆς παραστάδας καί τό τοξωτό ὑπέρθυρο διακοσμοῦνται κατά τήν πρόσοψη μέ ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο πού ἀπαρτίζεται ἀπό ζεύγη διπλῶν καμπυλωτῶν, συνεχόμενων πλαισίων, μεταξύ τῶν ὁποίων παρεμβάλλεται γεωμετρική σύνθεση. Στό ὑπέρθυρο τὰ διάκενα τῶν πλαισίων κοσμοῦνται μέ μικροῦς ρόδακες. Στό ἐσωτερικό τόξο τοῦ ὑπερθύρου τρέχεται μία μέ σειρά ἀνάγλυφων ρόμβων σέ ἀπλή παράθεση. Τό κάτω τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ καί ὁλόκληρη ἡ δεξιά παραστάδα ἔχουν φθαρεῖ ἢ, πολύ πιθανόν, δέν ἀπέκτησαν ποτέ λιθανάγλυφο διάκοσμο ἀπό ἐνδεχόμενη δια-

κοπή τῶν ἐργασιῶν. Τό διακοσμητικό θέμα προσαρμόζεται καλῶς στό σχῆμα τῆς ἐπιφάνειας πού καταλαμβάνει.

Ἐκτός ἀπό τό θύρωμα, ὑπάρχουν καί λιθόγλυπτα ἐντοιχισμένα στούς ἐξωτερικούς τοίχους. Σέ χαμηλό ἀνάγλυφο ἀνδρική μορφή κατά κρόταφον μέ ἡμισφαιρικό σκούφο φονεύει ξαπλωμένο δράκοντα, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ἐπίσης κατά κρόταφον⁷² (Εἰκ. 17). Ὁ ἄνδρας πατεῖ μέ τὰ πόδια σέ διάσταση στόν κορμό τοῦ δράκοντα. Μέ τό ἀριστερό χέρι κραδαίνει ἐπάνω ἀπό τό κεφάλι του ξίφος καί μέ τό δεξιό ἐμπήγει σφήνα στό ἀνοικτό στόμα τοῦ δράκοντα. Ἡ σύνθεση ὁργανώνεται στή βόρεια ὄψη γωνιολίθου τῆς βορειοανατολικῆς ἀκμῆς τοῦ ναοῦ. Ἀπό τό ἀνοικτό στόμα τοῦ δράκοντα προβάλλουν αἰχμηρά δόντια. Οἱ λεπτομέρειες στό σῶμα του, ὅπως οἱ φολίδες στήν ἀναδιπλούμενη οὐρά καί ἡ χαίτη, καθὼς καί τὰ χαρακτηριστικά στό πρόσωπο τοῦ ἄνδρα, ἀποδίδονται ἐπάνω στήν τραχιά ἐπιφάνεια τῆς πέτρας μέ βαθιές ἐγχαράξεις, χωρίς ὅμως δεξιοτεχνία. Τό κεφάλι, ὅπως ἐπίσης καί τὰ χέρια τοῦ ἄνδρα, εἶναι δυσαναλόγως μεγάλα σέ σχέση μέ τόν σχηματοποιημένο κορμό. Καί οἱ δύο μορφές ἀποδίδονται ἄκαμπτες. Σέ ὑψηλότερο ἀνάγλυφο, μικρός ἐπτάφυλλος ρόδακος κοσμεῖ τήν ἀνατολική ὄψη γωνιολίθου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου.

Στή βορειοανατολική γωνία τοῦ κτιρίου, στήν ἀνατολική ὄψη γωνιολίθου κάτω ἀπό κοιλόκυρτο τοξωτό πλάσιο πού δημιουργεῖ ἀψίδωμα σέ μικρή ἐκβάθυνση, ὑπάρχει ἀνάγλυφος ἰσοσκελῆς σταυρός πού ἐδράζεται σέ διβαθμιδωτή βάση μέσω ἡμικυκλικοῦ ἐξάρματος (Γολγοθᾶς). Οἱ κεραῖες τοῦ σταυροῦ ἔχουν τρίλοβες ἀπολήξεις. Στό βάθος, ἀριστερά καί δεξιά τῆς κατακόρυφης κεραίας, γράφονται τὰ συμπληήματα: *IC XC / NI KA*. Ὁ σταυρός ἔχει φυλακτικό χαρακτήρα, δηλώνει ὅμως καί τό εἶδος τοῦ κτίσματος πού κοσμεῖ.

Σέ δύο πωρόλιθους ἐντοιχισμένους στή βόρεια ὄψη ἐντοπίσθηκαν ἀκόμη δύο δυσανάγνωστες, ἐγχάρακτες ἐπιγραφές χωρίς πλαισίωση, ἀπό δύο καί τέσσερις στίχους ἀντιστοίχως. Χρησιμοποιήθηκαν ἐσώγλυφα γράμματα πού λαξεύονται εὐκολότερα, ἀποδόθηκαν ὅμως μέ ἀδέξιο τρόπο.

Ὁ γκρίζος πωρόλιθος πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τῶν λιθανάγλυφων διακοσμήσεων εἶναι ὕλικό

72. Πρβλ. πηλιορείτικη λιθογλυπτική, ὅπου παριστάνεται ὁ ἅγιος Γεώργιος νά φονεύει τόν δράκοντα καί ὁ ἅγιος Δημήτριος νά φο-

νεύει τόν Σκυλογιάννη, Κ. Μακρῆς, *Ἡ λαϊκή τέχνη τοῦ Πηλίου* (ὑπόσημ. 12), 140.

Εἰκ. 18. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἱερό Βῆμα. Ἡ Πλατυτέρα.

πού δουλεύεται εύκολα, ἀλλά ἐπηρεάζεται ἀπό τίς καιρικές συνθήκες στίς ὁποῖες εἶναι ἐκτεθειμένος. Γιά τόν λόγο αὐτό τά λιθανάγλυφα ἔχουν ὑποστῇ φθορά.

Συνοψίζοντας, στό συγκεκριμένο μνημεῖο ἔχουμε ἐπιλογή τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μέ τρουῖλλο ναοῦ, γνωστοῦ ἀπό τά βυζαντινά χρόνια, ἐνός θολωτοῦ τύπου μέ πλαστικές ἀρετές, πράγμα πού ἀποδεικνύει τή δύναμη τῆς παραδόσεως στήν περιοχή, ἀλλά καί τήν ἐπιρροή ἀπό τή γειτονική Τσοῦκα. Ἡ μορφολογική προσέγγιση τῶν βυζαντινῶν προτύπων γίνεται μέ τήν κανονική δόμηση, τό ἀτελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα σέ διακεκομμένα σημεῖα καί τή διάπλαση τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ μέ ὑψίκορμα τυφλά ἀψιδώματα. Ὁ τύπος μορφολογικῶς γίνεται πιό λιτός μέ τήν ἀτελῆ διάπλαση τῆς στέγης, καθῶς λείπει ἡ ἰσχυρή κλιμάκωση μέ τά διαδοχικά ἐπίπεδα ἕως τόν τρουῖλλο, μέ τή συγχώνευση τῶν τεσσάρων γωνιαίων διαμερισμάτων κάτω ἀπό τήν ἐνιαία στέγη, μέ τήν περιορισμένη χρήση κεραμικῶν στοιχείων, μέ τήν ἀντικατάσταση τῶν πλίνθινων ὀδοντωτῶν ταινιῶν μέ λίθινες, μέ τίς ἀπλές μορφές τῶν ἀνοιγμάτων καί μέ τήν προχειρότητα τῆς κατασκευῆς. Ἡ ἀπουσία ἐξωτερικοῦ διακόσμου, οἱ τοιχοποιίες ἀπό ἀργολιθοδομή, τό ἀπλό, κυλινδρικό τύμπανο τοῦ τρουῖλλου, σοβατισμένο

ἐξωτερικῶς, πού καλύπτεται μέ κωνική στέγη, εἶναι μορφολογικά στοιχεῖα κοινά στή ναοδομία τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μνημειώδης βυζαντινὴ μορφολογικὴ παράδοση ἔχει πλέον ἀντικατασταθεῖ μέ ἀπλουστευμένες μορφολογικὲς λύσεις. Αἰτίες εἶναι ἴσως κάποιες κατασκευαστικὲς ἀδυναμίες, διάθεση γιὰ γρήγορη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου καί πιθανῶς λόγοι οἰκονομικοί.

Τοιχογραφικός διάκοσμος

Κατά τό παρελθόν ὁλόκληρος ὁ ναός, πλὴν τοῦ ὀρόφου, ἦταν τοιχογραφημένος. Σήμερα ἀξιόλογες τοιχογραφίες διατηροῦνται στό σύνολο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἱεροῦ Βήματος (Εἰκ. 18 καί 19), τοῦ νάρθηκα (Εἰκ. 20), καθῶς καί στόν δυτικὸ τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ⁷³. Ὁ πλούσιος τοιχογραφικὸς διάκοσμος καλύπτει τοὺς τοίχους, τά τόξα καί τοὺς θόλους, συμβάλλοντας στή δημιουργία ἐνός ἐντυπωσιακοῦ χώρου. Τό θεματολόγιο

73. Παπαζήσης, ὁ.π. (ὑποσημ. 2), 312-314, ὅπου περιγράφεται τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα.

Εικ. 19. Άγία Τριάδα στη Δέση Τρικάλων. Ίερό Βήμα. Ο βόρειος ὄμιλος τῶν Συλλειτουργούντων Ίεραρχῶν.

εἶναι τό τυπικό. Οἱ παραστάσεις ὁργανώνονται σέ ὀριζόντιες ζώνες. Στήν κατώτερη ζώνη ὁλόσωμοι ἅγιοι, ψηλότερα στηθάρια καί πιό ψηλά ἐπεισόδια ἀπό τήν Ἁγία Γραφή συνθέτουν τό εἰκονογραφικό πρόγραμμα. Ἡ κλίμακα τῶν μορφῶν εἶναι κανονική, οἱ συνθέσεις πολυπρόσωπες μέ ἔντονα χρώματα. Οἱ μορφές ἀποδίδονται μέ ζωηρές κινήσεις. Σέ ὀρισμένες ἐπιφάνειες ἐλκυστήρων ἀναγράφονται ἀποσπάσματα καί ρήσεις ἀπό τήν Ἁγία Γραφή, ἐνῶ σέ ἄλλες ἀναπτύσσεται συνδυασμός γεωμετρικῶν καί φυτικῶν κοσμημάτων. Ἀνώτερα τμήματα ἐπιφανειῶν τοίχων κοσμοῦνται μέ φυτικά μοτίβα, γιολάντες, γλάστρες, ἀνθοδοχεῖα κτλ. Ἐνίο-

τε γιολάντες μέ φυτικά κοσμήματα ἢ τριπλές, τριχρώμες, πριονωτές ταινίες⁷⁴ ἀποτελοῦν τήν πλασίσωση τῶν τοιχογραφιῶν. Στήν ἀπόδοση τῶν μορφῶν ὑπάρχει ἐνότητα. Οἱ τοιχογραφίες, παρὰ τόν ἔντονο λαϊκό χαρακτήρα τους, πράγμα ἀναμενόμενο γιά τόν 18ο αἰῶνα, παρουσιάζουν ὠριμότητα, βρίσκονται δέ σέ ἀρκετά καλή κατάσταση διατηρήσεως.

Στό τέμπλο τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν ἀξιόλογες εἰκόνες πού φιλοτεχνήθηκαν ἀπό τόν Μιχαήλ μέ δαπάνη τοῦ Σταγῶν Παϊσίου. Οἱ δεσποτικές εἰκόνες τοῦ τέμπλου ἀπό ἀριστερά πρὸς τά δεξιά εἶναι ἡ Σύναξις τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, μετά τήν πύλη τῆς προθέσεως ἡ Ἁγία Τριάς καί ἡ Παναγία, μετά τήν Ὠραία Πύλη ὁ Ἰησοῦς Χριστός καί ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καί μετά τήν πύλη τοῦ διακονικοῦ οἱ ἅγιοι Βησσαρίων καί Νικόλαος (στήν ἴδια εἰκόνα). Ὁ Χριστός Μέγας Ἀρχιερεὺς στήν Ὠραία Πύλη εἶναι ἔργο τοῦ Νικολάου Ἀδάμιου ἀπό τή Σαμαρίνα καί φιλοτεχνήθηκε στίς 31 Αὐγούστου 1884 σύμφωνα μέ τήν προσγεγραμμένη ἐπιγραφή.

Ἁγιογράφοι

Στήν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ ἀναφέρονται τά ὀνόματα τῶν ζωγράφων Μιχαήλ καί Γεωργίου πού ἱστόρησαν τό καθολικό κατὰ τόν Νοέμβριο τοῦ ἔτους 1798. Ὁ Δ. Καλούσιος διέκρινε παλαιότερα τό γράμμα Χ στό κάτω μέρος τῆς ἐπιγραφῆς. Πιθανολογεῖ λοιπόν τήν καταγωγή τῶν ζωγράφων ἀπό τοὺς Χιονιάδες⁷⁵, ἄποψη γιά τήν ὁποία προβληματίζεται καί μᾶλλον ἀποδέχεται καί ὁ Τρ. Παπαζήσης⁷⁶. Ἄν πράγματι οἱ ἁγιογράφοι εἶναι Χιονιάδες, πρόκειται μᾶλλον γιά τοὺς ἴδιους πού ζωγράφισαν καί τόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Κακοπλεύρι Καλαμπάκας, στίς 4 Ἰουλίου τοῦ 1803⁷⁷.

74. Πά τό κόσμημα αὐτό, πού εἶναι γνωστό ἤδη ἀπό τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή, ἀπαντᾷ σέ βυζαντινές τοιχογραφίες (εἰκονομαχικά μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, Ἅγιο Στέφανο Καστοριάς), εἶναι γνωστό στήν Κύπρο, τή Μικρά Ἀσία, τίς βαλκανικές χώρες, τήν Ἑλλάδα καί τήν Κάτω Ἰταλία ἡ χρήση του δέ, σέ περιορισμένη κλίμακα, συνεχίστηκε καί κατὰ τή μεταβυζαντινὴ ἐποχή. παραθέτει ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ὁ καθηγητής Γ. Δημητροκάλλης στό βιβλίο του *Γεράκι. Οἱ ἐκκλησίες τοῦ κάστρου*, Ἀθήνα 2002, 72-73 καί σσημ. 181-203. Τριπλές τριχρώμες ὁδοντωτές ταινίες κοσμοῦν ἐπιφάνειες στόν Ἅγιο Γεώργιο Δομενίου (τοιχογρ. 17ου αἰ.), βλ. Ἀ. Πασαλῆ, *Ναοὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Δομενίου καί Ἑλασσόνας. Συμβολὴ στή μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική*, ΕΕΠΣΑΠΘ II (1994), Παραρτ., 30, 34, 68, καί στοὺς Ἁγίους Θεοδώρους Ραψάνης (τοιχογρ. 18ου αἰ.) (προσωπικό ἀρχεῖο).

75. Δ. Καλούσιος, *Τό μοναστήρι τῶν Σιαμάδων Καλαμπάκας, Τρικαλινά* 10 (1990), 283-284. Ὁ ἴδιος, *Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Φλαμουλίου Τρικάλων*, Τρίκαλα 1991, 52. Ὁ ἴδιος, *Καλαρρυτινοὶ ἁγιογράφοι*, ἐφ. *Καλαρρυτίες*, Φάρσαλα, Μάιος-Ἰούνιος 1989, 1.

76. Τρ. Παπαζήσης, Ἁγιογραφία καί ἁγιογράφοι στό Νομό Τρικάλων, *Τρικαλινά* 8 (1988), 364. Ὁ ἴδιος, *Πολιτιστικός-τουριστικός ὁδηγός* (ὑπόσημ. 2), 311 σσημ. 62.

77. Γ. Παῖσιος, Ἁγιογραφία καί ἁγιογράφοι Χιονιάδων, *Ἠπειρὸς* 10 (1961), 400-401. Φ. Πιομπίνος, *Ἑλληνες ἁγιογράφοι μέχρι τό 1821*, Ἀθήνα 1984², 80, 257. Μ. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετά τήν Ἀλωση (1450-1830)*, 1, Ἀθήνα 1987, 226 (46). Νημάς, ὅ.π. (ὑπόσημ. 3), 264. Τρ. Παπαζήσης, *Πολιτιστικός Τουριστικός Ὁδηγός Ἐπαρχίας Καλαμπάκας, Τρικαλινὸ Ἡμερολόγιο* 16 (1997-1998), 356 καί σσημ. 27, 627, 630.

Εἰκ. 20. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Τοιχογραφία στόν τυφλό θόλο τοῦ νάρθηκα.

Ἐπιγραφές

Οἱ ἐπιγραφές πού σώζονται στόν ναό μᾶς δίνουν πληροφορίες σχετικές μέ τόν ἐπίσκοπο, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ὁποίου ἐγινε ἡ ἀγιογράφηση, τή χρονολόγη-

ση, τά ὀνόματα τῶν ζωγράφων, τῶν ξυλογλυπτῶν, τῶν μεταλλοτεχνιτῶν καί τῶν δωρητῶν (πνευματικῶν, ἐπιτρόπων, ἀδελφότητα μοναχῶν καί ἱερομοναχῶν καί λαϊκῶν). Εἶναι καλογραμμένες, ἡ κτητορική μεγαλογράμματη καί ὀρθογεγραμμένη, οἱ ἄλλες μικρογράμματες μέ λίγες ἀνορθογραφίες.

1. Στόν κυρίως ναό, στό ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς εἰσόδου, σώζεται σέ ἀρκετά καλή κατάσταση ἡ κτητορική ἐπιγραφή σέ ἑπτὰ στίχους (Εἰκ. 21):

+ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΚΕ ΕΖΩΓΡΑΦΙΣΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ
ΚΕ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ / ΚΕ
ΖΩΑΡΧΙΚΗΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΣΤΑΓΩΝ ΚΥ-
ΡΙΟΥ ΠΑΙΣΙΟΥ⁷⁸ ΤΟΥ ΣΥΝΑΡΩΓΟΥΝΤΟΣ ΔΙ' ΕΠΙΜΕ-
ΛΕΙΑΣ Καί ΜΟΧΘΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑ-
ΤΙΚΟΥ ΚΥΡ ΑΝΑΝΙΟΥ⁷⁹, ΚΕ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΑΔΕΛΦΟ/ΤΗ-
ΤΟΣ, ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΗ ΜΟΝΗ ΤΑΥΤΗ ΚΥΡ ΓΕΩΡ-
ΓΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΟΥ ΕΚ ΒΥΤΕΡΝΙΚΟΥ⁸⁰

ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΚΥΡ ΜΙ ΕΝΕΤΕΙ ΑΠΟ ΧΥ ΑΨΗ:
ΧΑΗΛ ΚΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ τῶν ΕΚ'Κ ΚΑΤΑΜΗΝΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ

Χ

Χ

Στήν προσκομιδή ὑπάρχουν δύο ἐπιγραφές σέ στήλες.

2. Πρώτη στήλη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σέ πέντε στίχους:

ΜΝΗΣΘΥΤΙ ΚΥΡΙΕ ΤΑΣ ΨΙΧΑΣ / ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΤΑΥΤΗΣ ΠΑΙΣΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ / ΑΝΑΝΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟ-
ΝΑΧΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ / ΚΥΡΙΛΛΟΥ
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. ΚΟΣΜΑ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ / ΙΩΣΗΦ ΙΕ-
ΡΩΜΟΝΑΧΟΥ, ΙΩΑΝΙΚΗΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

3. Δεύτερη στήλη, μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σέ δύο στίχους:

ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΣΟΥ ΤΟΝ ΚΤΙΤΟΡΟΝ / ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ ΜΟ-
ΝΑΧΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

4. Στήν ὀροφή τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ νάρθηκα, γύρω ἀπό τόν Παντοκράτορα (τυφλός θόλος), ὑπάρχει

78. Πρόκειται γιά τόν Παῖσιο Β' (1784-1808), γιά τόν ὁποῖο βλ. ἐκτενῶς Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευή στό Νεραϊδοχώρι, ὁ.π. (ὑπόσημ. 7), 205 σημ. 98. Πασαλῆ, Τό καθολικό τῆς μονῆς Κλεινοῦ, ὁ.π. (ὑπόσημ. 33), 88-89 καί σημ. 66. Ἐπίσης, Παπαζήσης, ὁ.π., 617-620, ὅπου πολλές ἀναφορές κατά χρονολογική σειρά. Στή μονή Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων φυλασσόταν ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Σταγῶν Παΐσιου καί πολλά γράμματά του πού χάθηκαν πιθανότατα κατά τόν τελευταῖο πόλεμο. Σέ ἔντυπο βιβλίο (Ὁδός Μαθηματικῆς, Ἐνετίσιν αἰγμθ' (=1749) ὑπάρχει μικρογράμματη ἐνθύμηση: [καί τότε] σὺν ἄλλοις παῖσιον ἐπισκόπον σταγῶν, βλ. Δ. Καλούσιος, Τρικαλινὰ Σύμμεικτα ΙΑ', Θεσσαλ. 28 (1995), 196. Στό καθολικό τῆς μονῆς Βαρυλάμ, σέ ἀναλόγιο κοσμημένο μέ ψηφίδες ἀπὸ μάρμαρο (σεντέφι) καί ἑλεφαντόδοντο, ὑπάρχει ἐπιγραφή

στήν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι τό ἀναλόγιο κατασκευάσθηκε ἐπὶ ἐπισκόπου Σταγῶν Παΐσιον, Παπαζήσης, ὁ.π. (ὑπόσημ. 77), 152. Τέλος, τό ὄνομα τοῦ Παΐσιου ἀναφέρεται σέ ἐπιγραφή χαραγμένη σέ πέτρα, ἐπάνω ἀπὸ τή νότια εἴσοδο στό καθολικό τῆς μονῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου στό Λυμπόχοβο: Παῖσιως Σταγόν επ(ίσκοπος) / .... / .... / .... / .... 1784, βλ. Παπαζήσης, ὁ.π., 423.

79. Ὁ πανοσιώτατος πνευματικός κύρ Ἀνανίας ἀναφέρεται καί στήν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ Προφήτη Ἠλία Πύργας (χρονολογία 1859), βλ. Δ. Καλούσιος, Τρικαλινὰ Σύμμεικτα, Θεσσαλ. 20 (1991), 141.

80. Ὁ Γ. Χατζηπέτρος ἀναφέρεται καί στή λιθανάγλυφη ἐπιγραφή στό ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου στό καθολικό τῆς μονῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (Τσοῦκας) στό Νεραϊδοχώρι, ἀλλά καί ἄλλου. Γιά τόν

Εἰκ. 21. Ἁγία Τριάδα στή Δέση Τρικάλων. Ἡ κτητορική ἐπιγραφή.

ἡ ἐπιγραφή: Πᾶσα πνοή αἰνεσάτω τὸν Κύριον⁸¹. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς Ὑψίστοις⁸². Σὺν πρέπει ὕμνοις τῷ Θεῷ.

5. Στὸ τέμπλο ὑπάρχει μικρογράμματη ἐπιγραφή γραμμένη μέ μαῦρα γράμματα: ἔτος 1849, ὁκτωβρίου. 20. ἐχρυσώθηκεν ὁ Τέμπλος τῆς ἁγίας Τριάδος διὰ συδρομῆς καὶ ἐπιμελείας τοῦ πάνοσιωτάτου πνευματικοῦ κύρ Τημοθέου καὶ τῆς αὐτοῦ ἀδελφότητος καὶ ἀνανίου καὶ κοσμά καὶ παΐσιον + καὶ διὰ χειρὸς ἀθανασίου καὶ στεργίου ὑπὸ δημητρίου σαμαριναίου.

6-7. Δύο ἐπιγραφές ἐγγάρακτες σέ πωρολίθους ἐντοιχισμένους στὸν βόρειο τοῖχο, κοντὰ στή βορειοανατολική ἀκμὴ τοῦ κτιρίου, εἶναι δυσανάγνωστες.

8-9. Στὴ δεσποτική εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ δύο ἐπιγραφές, ἡ μία μεγαλογράμματη σέ δύο στίχους καὶ ἡ ἄλλη μικρογράμματη σέ δεκατρεῖς στίχους:

8. ΠΑΪΣΙΟΥ ΔαΙΞαι ΤυπωΜΑ CON CÉΒον
Ο ΛΙΤΑC ΧΡΙCΤΕ ΜΟΥ ΤΟC ΟΙΚΤΡΟΝ Ποιμένος
9. αἱ παροῦσαι δεσποτικάι / εἰκόνες ἐτελειώ<θ>ησαν δι
ἐπιμελείας καὶ ἐξόδων του / θεοφιλεστάτου κ<αι>

Γ. Χατζηπέτρο καὶ τὴν οἰκογένεια τῶν Χατζηπετραίων, πού κατοικοῦσαν στὸ Νεραϊδοχώρι κοντὰ στή Δέση, βλ. Πασαλῆ, Ἡ Ἁγία Παρασκευή στὸ Νεραϊδοχώρι, ὁ.π. (ὑποσημ. 7), 199 εἰκ. 16, 202, 205 σημ. 99. Κατὰ τὸν Νοέμβριο τοῦ ἔτους 1798 ὁ Γ. Χατζηπέτρος ἦταν ἐπίτροπος στὴ μονὴ Ἁγίας Τριάδος στή Δέση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κτητορική ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ. Κατὰ μίαν ἐνθύμησιν δὲ συνέβαλε οἰκονομικῶς στὴν ἀνέγερσιν τοῦ καθολι-

κοῦ: Ἔτος 1798 ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων ὁ νεόκτιστος καὶ ὁ νεοϊστόρι-
στος ναὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας / Τριάδος Δέσης δι' ἐξόδων τοῦ
Κυρίου / Γεωργίου Χατζηπέτρον ἐκ Βιτερνίκου.

Βλ. Φ. Δημητράκοπουλος, Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δου-
σίκου, ΕΕΣτΜ 5 (1974-1975), 423.

81. Ψαλμ. ΡΝ', 6.

82. Ψαλμ. ΡΜΗ', 1.

<λ>ογηοτάτου / ἐπισκόπου σταγῶν κυρίου. / παῖσιον τοῦ ἀπὸ κλεινοβοῦ καὶ ἀφιερώθησαν παρὰ αὐτοῦ / τη ιερᾷ μονῇ τῆς ἁγίας τριάδος / εἰς τὴν δέσπην εἰς μνημόσηνον / αὐτοῦ καὶ τῶν Γονέων του. / διὰ χειρὸς μειχαῖλ ἁγιογράφου / αἰψη (= 1788) ἀπὸ χριστόν / ἐν μηνί μαῖω λ'

10. Στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως τῆς Ὁραίας Πύλης προσγράφεται μικρογράμματη ἐπιγραφή σὲ δύο στίχους: ἔργον Νικολάου Αδάμου Σαμαριναίου / 1884. Αὐγούστου 31

11. Στὸ κάλυμμα τῆς λειψανοθήκης πού κατεῖχε ἄλλοτε ἢ μονή (βλ. ὑπόσημ. 2), ὑπάρχει χαραγμένη μεγαλογράμματη ἐπιγραφή σὲ ἓνα στίχο: ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΟΤΙ ΥΠΙΡΧΗ ΕΚ ΤΙΣ ΜΟΝΙΣ ΤΙΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ ΔΕΣΙΣ ΚΙ (....) ΜΑΗΟΥ 2 ΕΚΤΙCΑC ΔΙΜΗΤΡΗ Χ[ΕΙΡ]Ρ[ΟC]

Ἐπίμετρο

Ἡ μονὴ σήμερα εἶναι ἐγκαταλελειμμένη. Ὅλα τὰ κτίσματα εἶναι κατεστραμμένα, ἐκτός ἀπὸ τὸ καθολικό. Τό γεγονός ὅτι τὸ κτίριο εἶναι φυσικῶς προφυλαγμένο ἀπὸ τὴν πλαγιά τοῦ βουνοῦ πρὸς τὰ βόρεια καὶ τὰ δυτικά μετρίασε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔκθεση σὲ καιρικὲς συνθήκες, πού εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς στὴν περιοχὴ. Ἡ ἔλλειψη καλοῦ ἑξαερισμοῦ εἶναι αἰτία γιὰ τὴ συγκέντρωση ὑγρασίας στὸ ἐσωτερικό, μὲ συνέπεια τὴν πτώση τῶν ἐπιχρισμάτων πού παρέσυραν καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἡ μὴ συντήρηση γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἀρκετὲς φθορὲς. Μολονότι ὅμως τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς (πωρόλιθος) εἶναι σαθρὸ, τὸ μνημεῖο βρίσκεται σὲ σχετικῶς καλὴ κατάσταση, μὲ ἐξαίρεση κάποιες βλάβες στὰ τόξα καὶ τοὺς θόλους (ρωγμὲς καὶ ἀνοιγία κλειδιῶν). Πρὶν ἀπὸ δώδεκα περίπου χρόνια ἔγιναν στερεωτικὲς ἐργασίαι καὶ ἐπισκευάσθηκαν οἱ ρωγμὲς καὶ ἐν μέρει ἡ ἀνωδομή. Ὅρισμένες ἀπὸ τίς ἐπισκευὲς πού ἔγιναν ἦταν ἀδέξιες. Οἱ ἡμικύλινδροι καὶ οἱ θόλοι, πού εἶχαν ρηγματωθεῖ στὰ κλειδιά, ὑποστηρίχθηκαν μὲ ἱκρίωματα καὶ ἀντιστηρίχθηκαν μὲ ξυλοτύπους, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἱκριωμάτων καὶ ἐξασφαλίζουν σήμερα τὴν ἀνωδομή ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς πτώσεως, κρύβουν ὅμως τὰ ἐσωρράχια. Ἀνακατασκευάσθηκε ἡ στέγη καὶ καθαιρέθηκαν τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ὀψων. Ἡ διατήρηση τοῦ μνημείου σήμερα κρίνεται κατ' ἀρχὴν ἱκανοποιητικὴ, ἐφ' ὅσον δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἄμεσο πρόβλημα στατικῆς ἐπάρκειας. Εἶναι ὅμως ἐπιβεβλημένες οἱ γενικὲς ἐργασίαι συντηρήσεως. Τὸ μνημεῖο κινδυνεύει ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑγρασία πού συγκρατεῖ τὸ πορῶδες οἰκο-

δομικὸ ὑλικό. Ἡ παντελής ἔλλειψη ἀερισμοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου συμβάλλει στὴ παρακράτηση ὑγρασίας. Εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διάνοιξη ὀπῶν ἑξαερισμοῦ, προκειμένου νὰ ἐξυγιανθεῖ ἡ κατάσταση. Ἐπίσης, θεωρεῖται ἀναγκαῖα ἡ ἀφαίρεση τῶν κατακορημισμάτων στὴ βορειοδυτικὴ γωνία, τὰ ὁποῖα βαραινουν τὴν τοιχοποιία μὲ τίς πλάγιες ὀθήσεις πού ἀσκοῦν σὲ αὐτή.

Ἐν προκειμένῳ ἔχουμε νὰ κάνουμε, αὐτὴ τὴν ὄψιμη ἐποχὴ, μὲ ἓνα κτίριο τοῦ ὁποῖου ὁ τύπος καὶ τὸ μέγεθος παρουσιάζουν ἀπαιτήσεις, αὐξημένες γιὰ τίς δυνατότητες τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ μεγάλες τεχνικὲς δυσχέρειες. Μετὰ τὴν πτώση τῶν ἐπιχρισμάτων στὸ ἐσωτερικό, ἀπογυμνώθηκαν τὰ τόξα, οἱ καμάρες καὶ οἱ θόλοι, ὅποτε φάνηκε ὅτι οἱ οἰκοδόμοι εἶχαν καλὲς γνώσεις θολοδομίας. Τὸ ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς ἦταν σχετικῶς καλὸ, παρὰ τὸ προχωρημένο τῆς ἐποχῆς. Κάποιες ἀτέλειες στὴν κατασκευὴ, ὅπως ἡ μὴ κανονικὴ χάραξη τόξων καὶ θόλων καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τίς ἐπιμέρους οἰκοδομικὲς λεπτομέρειες, στοιχεῖα σύμφωνα μὲ τὸ γενικότερο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν κυρίως σὲ διάθεση γιὰ γρήγορη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου καὶ οἰκονομικὴ δυσπραγία καὶ λιγότερο σὲ ἀπειρία τοῦ συνεργεῖου.

Βρισκόμαστε στὴν ὄψιμη μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ. Ἦδη οἱ ἑστίες τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα, στὰ ὁποῖα εἶναι ἐγκατεστημένη ἡ τουρκικὴ ἐξουσία, σὲ ἀπομακρυσμένες καὶ δυσπρόσιτες περιοχές, μακριὰ ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν Τούρκων. Ἐτσι τὰ μοναστήρια ἔγιναν φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης καὶ διατήρησαν τὴ βυζαντινὴ παράδοση μὲ σεβασμό. Ἐγινε προσπάθεια, μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μοναστηριῶν, νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες μὲ τίς τεχνικὲς καὶ τίς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς προχωρημένης ἐποχῆς. Στὶς περισσότερες περιοχές τοῦ θεσσαλικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύτερου ἑλλαδικοῦ καὶ βαλκανικοῦ χώρου ἀκολουθήθηκαν τὰ ἀγιορειτικὰ πρότυπα ὡς πρὸς τὴν τυπολογία καὶ τὴ μορφολογία.

Στὴν Ἁγία Τριάδα τὸ μορφολογικὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἀνταποκρίθηκε ἱκανοποιητικὰ στὸ μεγάλο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ, ὅπως ἔγινε στὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Νεραῖδοχώρι. Ἡ ἐπίλυση ὅμως τῶν κατασκευαστικῶν καὶ στατικῶν προβλημάτων ὑπῆρξε ἐπιτυχής. Τὸ μνημεῖο, παρὰ τίς βαριές του ἀναλογίες καὶ τὰ ἐλάχιστα μορφολογικὰ στοιχεῖα του, εἶναι ἀξιόλογο γιὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ του τύπο, γιὰ τὸν ξυλόγλυπτο καὶ τὸν τοιχογραφικὸ του διάκοσμο, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ ἓνα θρησκευτικὸ σύμβολο γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἀσπροποτάμου.

THE KATHOLIKON OF AGIA TRIADA MONASTERY IN DESI, TRIKALA

The monastery is situated 300 m. NE of the central square of Desi in the Aspropotamos region of Pindos, 65km. from Trikala. Of the old complex only the katholikon survives, together with a small section of the surrounding wall including the main entrance (Fig. 1).

The katholikon is an inscribed cross church of the complex four-columned type with a two-storey narthex at the west end (Figs. 2-4). Its average exterior dimensions are 8.70×15.85 m., excluding the conch of the sanctuary. The conch is attached to the rectangular ground plan of the church; its interior is semi-circular and its exterior heptagonal, with the two nearest sides being noticeably shorter. The sanctuary is separated from the main church by two piers, in front of which is the carved wooden templon; it has a tripartite structure. The division into three sections is achieved by means of the vault construction with its variegated covering and mainly by the two broad transverse arches. The main part of the sanctuary is covered by a semi-cylindrical extension of the east arm of the cross and the parabemata by saucer-domes.

At the ends of the transverse arms of the cross the side walls have rectangular recesses a few centimeters deep; these are covered at a lower level than the arms of the cross by semi-cylindrical vaults, whose shallowness converts them into arches. The corner areas are covered by lengthwise barrel vaults.

The narthex has a width equal to that of the main church but it is much shorter (3.45 m.). It is divided into three sections by means of two transverse reinforcing arches. The two arches support a lower blind dome in the central section. The outer sections are covered by transverse vaults, less than semi-cylindrical in shape. West of the narthex is a narrow, vaulted passage (*diabatiko*) which leads to the north courtyard.

Above the narthex is a storey with two areas which are covered by sail vaults (Figs. 5 and 10). On the north side is a chapel dedicated to All Saints and to the south a space which, according to local tradition, served as a "secret school". Access comes from a partially exposed anteroom above the passage.

The main church and the sanctuary are covered by a single

saddleback, tiled roof, projecting from which are the roofs of three of the arms of the cross. A steep hipped, tiled roof covers the narthex with its overhanging storey.

The church is built of limestone blocks interspersed with rough stone and thick plaster. The exterior of the heptagonal sanctuary conch is decorated with seven blind, almost semi-circular arches (Figs. 13 and 14). The upper section of the east façade and the sanctuary conch are more meticulously constructed. They are built in accordance with the pseudo-isodomic system with a double brick course at the horizontal and vertical joints, which gives the form of pseudo-cloisonné masonry. 0.5 m. below the cornice of the sanctuary conch, the vault is surrounded by a zig-zag brick course which is flanked by simple bands, brick above and schist below, with just under the latter a dentil stone course (Fig. 15). Slightly lower are two brick bands, one at the base of the conches which cover the blind arches of the vault and one below the window-sill. There is carved ornamentation on the frame of the south door of the narthex and on plaques fixed in the walls of the north and east elevation (Figs. 16 and 17).

The sanctuary, the west wall of the main church and the narthex contain interesting wall paintings executed, according to the founder's inscription, in 1798 by the iconographers Michael and Georgios, who probably came from Chioniades (Figs. 18-20). The woodcarving on the templon, executed by Athanasios and Stergios in 1849, and on the two icon-stands makes a striking ensemble (Figs. 7-9).

The katholikon of Agia Triada monastery at Desi, one of the most impressive 18th century monuments in the area, was a copy of the nearby church of Agia Paraskevi in Tsouka, Neraidochori, which was built six years earlier (Figs. 11 and 12). In Agia Triada, unlike Agia Paraskevi, the final appearance does not satisfactorily match the original plan. The solution found for the problems of construction and of statics are successful. In spite of its heavy proportions and its few distinctive features, the monument is notable for its architectural type, its carving and its wall-painting; it has become a religious symbol for the whole Aspropotamos area.